

100

AZ
ERDÉLYI FEJEDELMEK
NEMZETI POLITIKÁJA

IRTA:

R. KISS ISTVÁN

(Rugonfalvi)

BUDAPEST, 1927.

BETHLEN GÁBOR IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

E 157/37

„Ego proceres Transsylvanos veluti semideos intueor“.

Christianus Franken.

ELŐSZÓ.

Ma már nem szokás előszót írni, mert soha sem volt szokás elolvasni. Mégis szükségesnek tartom, hogy midőn kiadványunk második sorozatát megnyitom, szóljak néhány szót vállalatunkról és jelen munkámról.

A Bethlen Gábor-könyvtár célja az, hogy népies, lehetőleg vonzó monografiákban művelt közönségünk és tanulságos olvasmányokra vágyódó népünk számára történelmünk, irodalomtörténetünk, egyházunk, társadalmi életünk, röviden múltunk és jelenünk oly kérdéseit ismertesse, mely a rideg anyagiasságba merült, vagy az élet küzdelmeiben kifáradt, talán el is fásult embert felemeli, egyházunk és hazánk szeretetére serkenti.

Római katolikus testvéreink megelőztek hasonló célú vállalattal. Örömmel látjuk, hogy kitüzött céljukhoz híven, megfeszített erővel dolgoznak: szebbnél-szebb köteteket bocsátanak ki.

Nem akarunk mi ellentétes vállalatot. Ugyanaz a kötelesség vezet saját híveinkkel szemben, mint őket.

Tulajdonképen ők is megkérték, — mi még jobban, midőn célul tűztük ki, hogy a rideg tudományos hangon, citátumokon enyhítve, a legvonzóbb tudományokat hozzáférhetővé, helyesebben élvezhetővé tegyük és azok tanulságaiban népünket részesítsük.

Mindig irigyeltem a boldogabb, kulturában fejlet-

tebb népeket, ha komoly tudósok, akadémikusok, egyetemi tanárok népszerű könyveit olvastam. A franciákról nem is szólva, még a nehezkesebb németeknek is micsoda népszerűsítő irodalmuk van! Képviseelve minden tudomány az egyre szaporodó népies kiadványok keretében, sőt a materiális korszakban is virágzó theológiai irodalom számolt be külön a művelt közeposztálynak és szorosabb értelemben vett népnek a legújabb tudományos kutatások eredményéről.

Mi csak most tűzhettük ki célul közönségünk tudományszomjának felkeltését és kielégítését. Nem akarunk okvetlen újat nyújtani, hanem unalmaskodás nélkül, élvezhető alakban összefoglalni.

Összefoglalni azért, mert a mindennapi élet küzdelmeiben elfáradt ember nem érhet rá hosszas tudományos fejtegetések és beható részletek olvasására; de még azért is, mert mai sajnálatos anyagi viszonyaink takarékos gazdálkodásra, a betű és papír éber kiméltetésére készítetnek. Különbén a szorosabb értelemben vett tudományos irodalom is a nagy materiális kilengés után a részletekérdésektől elfordulva, elmélyedésre, összefoglalásra hajlik.

Füzeteinket becsületes kritika csak három szempontból vizsgálhatja: 1. hogy a rendelkezésre álló térhez mértén helyesen foglal-e össze; 2. igazat; 3. érthetően és élvezhetően ír-e?

Az nem lepett meg, hogy vállalatunk részvétlenséggel küzd, mert minden kezdet nehéz; az azonban határozottan fáj, hogy azon oldalról tapasztalunk éretlen rosszakaratot, ahonnan csak jóakaratra számíthatunk volna.

Hogy az éretlen, kicsinyes rosszakarát sem szegi kedvünket, ime, annak bizonyságául második sorozatunkat is jóakaró közönségünk rendelkezésére bocsátjuk.

Minden füzet beszél önmagáért, egypár szót azonban el kell mondanom az én füzetemért.

E füzet megírására eredetileg egy kiváló, tudós barátom vállalkozott. Lemondása után kaptam egy címet, melyet talán én másként fogalmaztam volna, de mégis változás nélkül hagytam, mert e címen is kényelmesen elmondhatom azt, amit szeretett magyar népünknek mostani súlyos megpróbáltatásaink között az erdélyi fejedelemségről el kell mondanom.

Egy jelentéktelen kis néptöredék vergődő küzdelme a megmaradásért, az életért, egy szerencsétlen nemzet megmentéséért... a diadalmas újjászületésért: ez az önálló erdélyi fejedelemség története.

Rövid történelmi korszak; egy-két lélekzet az emberiség nagy történetében!... De történelmünk legszentebb, minden megpróbáltatások között biztató, sőt kötelező hagyományai e korszakhoz fűződnek.

A nagy nemzeti csapás, a mohácsi vész után, az országnak az a része folytatja diadalmas nemzeti életét, amely faji, vallási és társadalmi ellentétek miatt a legjobban megoszlott... mert okosság, vagy életösztön egyetértésre, az erők egyesítésére int!

Egyetértésre, az erők egyesítésére... és a haza iránt való kötelesség teljesítésére.

Izlés dolga, hogy ki mit bámul jobban: azt-e, hogy az a kis országroncs annyi időn keresztül életben maradt?... Azt-e, hogy a magyar kulturát megmentette, fejlesztette, hogy annyi idegen népelem között magyar

jellegét megtartotta, sőt kizárólagos magyar nemzeti politikát folytatott? ... Azt-e, hogy a magyar nemzeti politikát be tudta kapcsolni a világpolitikába? ... Azt-e, hogy fáradhatatlan volt magyar népe az áldozatban, annyira, hogy volt egy korszak, mikor minden egyes főura csatatéren vagy hóhér keze alatt halt meg!? ...

A cím szerint az erdélyi fejedelmek nemzeti politikájáról beszélünk, de az olvasó ne feledje el, hogy az okos erdélyi fejedelmek mögött az áldozatkész, fegyelmezett, hazaszerető erdélyi magyar nép áll, melynek előkelőiről ellenséges német részről maradt a legnagyobb dicséret: „Ego proceres regni Transsylvaniae veleti semideos intueor“. (Félistenek szememben az erdélyi urak.)

E félistenekről, erdélyi őseinkről mesélek a késő utódoknak. Elmondom minden cicomázás és szépítgetés nélkül, hogy mi volt Erdély a magyar nemzet legnagyobb megpróbáltatásai, legsúlyosabb szenvedései közepette.

Szeretném minden magyar ember lelkébe vésni, vérébe ömlesztetni, ellenállhatatlan hatalomként egész valóján uralkodóvá tenni az erdélyi fejedelemség szent hagyományait akkor, amikor reánk nézve Erdély könyfacsaró, szomorú emlék és azokra nézve, kiknek nem Erdélyben ringott bölcsője, a legszentebb tartozás!

I. FEJEZET.

1. Az erdélyi fejedelemség megalakulása.

Erdélyt valószínűleg a bolgár és bessenyő támadás elől az erdélyi szorosokon át menekülő töredékmagyarság hódította meg, mely későn lépett összeköttetésbe a pannoniai magyarsággal és azután is a közbeeső nagy pusztaság és távolság miatt laza összeköttetésben maradt azzal. Még azután is, hogy Szent István szorosabban Magyarországhoz kapcsolta, a föld- és néprajzi viszonyok és feléledő reminiscenciák folytán bizonyos fokú autonómiát élvezett.

Három kiváltságos nemzetét: a magyart, székelyt és szászt, nemcsak a vajdai méltóság füzte össze, hanem szerződés is. Hagyomány szerint első szerződésüket, az u. n. úniót, 1390-ben kötötték Kézdivásárhelyen, amelyet azután 1437-ben Kápolnán és 1459-ben Medgyesen megújítottak.

A három nemzet szövetségét az tette szükségessé, hogy veszély idején a magyar királytól későn kaptak segítséget és így megpróbáltatás idején egymás segítségére nagyon rászorultak. Amily természetes szövetségre lépésük, éppen olyan természetes, hogy e szövetség gyarapította az erdélyi önérzetet és önállóságra való törekvést. Mátyás alatt, kit erőszakossága, sok adóval és Erdély feltünő elhanyagolásával, védtelenül hagyásával járó külső háborúi miatt nem szerettek, fel is lázadtak és Szentgyörgyi János vajda királlyá kiál-

tásával meg akarták alapítani az erdélyi királyságot. A vajda vállalta is a királyságot, mikor meggyőződött arról, hogy olyan nagy az elkeseredés, hogy akár oláhot, rutént, vagy lengyelt is megválasztának királynak.

Mátyás jól értett hasonló lázadások elnyomásához és a nép pillanatnyi megnyugtatójához; azonban alatta a vajdai hatalom mégis megnövekedett, úgy, hogy nem egy vajda valóságos kényúr gyanánt uralkodott.

A csaknem korlátlan vajdai hatalom és a mögötte álló aránytalanul nagy erdélyi hadsereg adott súlyt Szapolyay Jánosnak a mohácsi vész előtti politikai küzdelmekben és hatalmat arra, hogy a mohácsi vész és II. Lajos halála után a magyar királyi székbe emelkedhessen és e méltóságát a Habsburgok világhatalma ellenében is megtarthassa. Királyságáért folytatott küzdelmeiben Erdélyből merít erőt elsősorban és csak elkerülhetetlen szükség esetén kér török segítséget. Küzdelmeiben mindig különös gonddal fordul Erdély felé és Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király elbeszélése szerint gyakran mondogatta:

— **Ha megtartjuk Erdélyt és elveszítjük Magyarországot azt könnyen visszaszerezhetjük, de viszont ha elveszítjük Erdélyt és megtartjuk Magyarországot, ez nem lesz elégséges Erdély visszaszerzésére.**

Erdély jelentőségének ilyen felfogása természetesen átmegy az erdélyi köztudatba és így Erdély, mint a magyar egység mentsvára szerepel már a két király küzdelmében, ami növeli a különleges erdélyi öntudatot.

Mikor azonban a pártküzdelmekben a szenvedésekből Erdélynek is tulon túl sok jutott, ezt az öntudatot az ambiciózus Majláth István vajda az önálló Erdély megteremtésére akarja felhasználni.

János király életerejének utolsó fellobbanásával védi meg kedves Erdélyét, melyet a magyar királyi címmel örökségül hagy csecsemő fiára.

E címből valóságos tartalomképen Buda elfoglalása után csak Erdély, a tiszai részek és Temes vidéke maradt meg. A lángeszű Fráter György érdeme, hogy János király elvéhez híven, e terület központjává Erdélyt tette. E tény lett utolsó láncszeme az erdélyi fejedelemség megalakulásának.

Mintha a történelmi fejlődés a lázadó Majláth Istvánt igazolta volna!

De mégsem!

Majláth a pártküzdelmek és szenvedések elől menekülő, önmagának élő, önző erdélyi fejedelemséget akart alapítani; Szapolyay János és utóda Erdélyben bázist lát arra, hogy a mostoha viszonyok és ádáz ellenségek által szétmarcangolt Magyarországot egyesítse, önállóvá tegye.

Szapolyay János Zsigmond választott magyar király, az első erdélyi princeps személyével összekapcsolja a magyar királyságot és erdélyi fejedelemséget.

Az erdélyi fejedelemségbe lelket önt, nemes erkölcsi tartalommal tölti be, nagy szellemi és fizikai erő kifejtésre serkenti az a tudat, hogy örököse az egységes magyar nemzeti királyságnak és *élet-hivatása a magyar nemzeti királyság visszaállítása.*

Tulajdonképen e célért küzd mindenik erdélyi fe-

jedelem, még az is, aki e céltől eltávolodni látszik. E küzdelmet tekinthetjük az erdélyi fejedelmek nemzeti politikájában gerincnek, a kulturális momentumok csak támogatói és kísérői az alapeszmének.

Ezt a nemzeti politikát történetírásunk nem látta meg; ahol le nem tagadhatta, ott török befolyást és személyi motívumokat emlegetett.

A hoszas, erkölcsi érzékünket és politikai öntudatunkat megvesztegető rabság indokoltá teszi azon aggodalmat, hogy vajjon mai nemzedékünk is tudja-e kellően méltányolni az erdélyi fejedelmi politika alapeszméjét. Éppen azért aláhuzottan hangsulyoznunk kell: *anyagi jólét, kényelem, kultúra és a béke más javai megvesztegető, félrevezető jelszavak: egy szétmarcangolt nemzettel szemben bűnös mulasztás és kötelességszegés, egy rab nemzetre nézve árulás minden tevékenység, mely nem az egységet és nem a szabadságot szolgálja.*

Minél több bűn torzítja e tekintetben történelmünket, annál fényesebben ragyog, bár a végső siker éltető melegéhez nem juthatott: az erdélyi fejedelmek nemzeti politikája.

2. Erdély világpolitikai helyzete.

Ez a politika két nagyhatalmat érdekel közelebb-ről: *a török birodalmat és a német császárságot*, még pedig nemcsak jövődő céljaik miatt, hanem azért is, mert mindkettő birtokában tartja a régi Magyarország egy-egy darabját.

A Habsburg-család örökség, szerződéses és cél-

szerüségi elvnel fogva engedett „szabad“ választás alapján jogilag az egész ország urának képzeli magát, azonban jogai érvényesítésére nincs elégséges ereje. Meg kell tehát elégednie egy kisebb sávval, mely Pozsonytól Kassáig terjed és attól dél felé egyre keskenyebbé válik. Hagyományos világuralmi ábrándok és egységesítési törekvések a jogfosztás és szenvedések tengerével árasztják el ezt a kis területet, mely időnként megduzzad és átsap a meszesi kapun Erdélybe is. A Habsburg-család az egész ország ura akar lenni, amibe a török, szintén világuralmi törekvéséből kifolyólag, soha nem nyugodhat bele.

A török az ország közepét vonta a hódoltság körébe. A magyarországi hódoltsági terület tulajdonképpen bázis lenne a török birodalom további nyugati terjeszkedésére. E bázis nélkül „a német király“ hatalmának megtöréséről szó sem lehet, mert a szoros értelemben vett Törökország oly messzi van, hogy tavasszal kezdett hadműveleteivel is csak késő ősszel férkőzhet a német testéhez, mikor a török katona harc képtelen. E bázis Eger, Komárom, Esztergom, Nagykanizsa váraknál érintkezik a „bécsi király“ birtokai-
val, — és elég közel esik Ausztriához. A török politika abban követte el a legnagyobb hibát, hogy korán hűtlen lett a nagy Szolimán politikájához és nem építette ki kellőképpen a magyarországi bázist.

Különben a török Erdélyt is birtokának tekintette, melyet azonban mégsem vont be a hódoltság körébe, hanem különös védelmébe fogadta, a képzelhető legnagyobb önállóságot juttatva osztályrészéül. Erdélynek ezt az önállóságát a nagy Szolimán szultán

úri gesztusaként tünteti fel a történelem és tényleg így hivatkoznak arra az utódok, de ezen úri gesztus mögött némi számítás, némi önzés rejtőzött a nagy hódító részéről. Meg volt győződve a Szapolyayak hűségéről, nem akart a fegyveres hódítással időt és erőt vonni el nagy céljától: a német császárság meghódításától.

Akár a Duna, akár a Dráva vonalán vonulva fel Ausztria ellen, jobb szárnyának, sőt hátának nyújtott biztonságot a hű Erdély és némi hadi s élelmezési segítséggel könnyítette expedícióját is. Erdély a Habsburgok birtokában nemcsak a porta nyugati terjeszkedésének szegte volna szárnyát, hanem a közben eső Magyaralföld, sőt Moldva és Havasalföld birtokát is veszélyeztette volna.

Innen van az, hogy Erdély a porta szemefénye: annál becsesebb, minél rosszabb a viszony a Habsburgok és a porta között. Ezért az erdélyi fejedelmek bizton számíthatnak a porta segítségére a Habsburgok Erdély ellen irányuló készülődéseivel szemben, mert a porta számtalan alkalommal tett kijelentése szerint egy talpalatnyi föld elvonását is casus bellinek tekinti, amit teljes erejével meggátol és megtorol.

A porta tisztán látja azt, hogy az erdélyi politika nem merül ki a fejedelmek hűségnyilatkozataiban, — hogy az erdélyieknek magasabb törekvései, jól átgondolt és átértzett nemzeti politikája van: igen jól tudja azt is, hogy még ha hálát mutatnak is, alapjában gyűlölik a törököt és legfőbb törekvésük az önállóság kivívása; de azért szívesen támogatja az erdélyi fejedelmek magasröptű politikáját a német ellen, kü-

lönösen, ha az illető fejedelem hűségéről meg van győződve.

E tekintetben egy korlátozás van: ha éppen békében élt a némettel és a béke megszegése nem volt érdeke. Ilyenkor hasztalan ígérnek az erdélyi követek aranyhegyeket, hasztalan hangsúlyozzák, hogy nem is kell portai segítség... „Noha barbarus nemzetségnek itélik a törököt, de expertusok (jártasok) a világi állapotokban. Serény elme kívántatik oda is.“ Ez akkor az egyetlen hely, hová összejönnek az egész világ hírei, hol magas helyről mindent idejében és tisztán látnak, — hol tudják jól azt, hogy a kis Erdély még keresztény szövetséges társaival is gyöngye a Habsburgok ellen, tehát mozgolódása háborúba keverheti a portát oly időben, mikor nem tartja kívánatosnak. Mert az erdélyi fejedelmet, ha már háborút kezdett, szükségében el nem hagyhatja, még önvészélye árán is meg kell védelmeznie.

Az erdélyi fejedelmek nem látják tisztán ezt a különben oly világos és okos politikát, csak azt tudják, hogy a porta ellensége a németnek, következképpen tehát, hagyományos politikából szívesen növeli az arra való erdélyi fejedelmek hatalmát *a német rovására*. Ez a következtetés helyes is, — csak az által követ el néhány erdélyi fejedelem hibát, hogy önálló politikát akar csinálni, nem kapcsolódik be a portai politikai felfogásba, nem alkalmazkodik a porta pillanatnyi világpolitikai helyzetéhez.

Nem mindig csak ambíció és a magyar szabadság szeretete dolgozik az erdélyi fejedelmek mozgolódásában: gyakran az elkeseredés is a bécsi fondorlatok

miatt. A bécsi politika soha nem adta fel a reményt arra, hogy Erdélyt megszerezze. Magyarország egyesítése tulajdonképen a hivatalos német-magyar politika célja is. Hiszen már I. Ferdinándot azzal a kötelezettséggel választották királynak, hogy a törököt kiűzi Magyarországról. Attól kezdve, hogy Ferdinánd császár lett, mely méltóságot utódai is viselték, — mint a keresztyénség világi fejének, kardjának, — ez a kötelezettsége csak nőtt terjedelemben: nemcsak Magyarországból, de Európából is kiűzni a törököt.

Magyar részről, különösen a töröktől veszélyeztetett területen lakó főurak és főpapok részéről, ugyan csak nem egyszer volt alkalmuk nagyon komoly, sőt goromba figyelmeztetéseket hallani a kötelességük teljesítését illetőleg.

Ez a Habsburg-párti magyar politika: *keresztyén fejedelem alatt egyesülve kiűzni a törököt*... éppen oly jogosult nemzeti politika volt, mint török protektorátus alatt visszaállítani az egységes magyar nemzeti királyságot. Tulajdonképen ugyanazon eszme, ugyanazon nagy nemzeti cél hevíti mindkettőt: az út megválasztása az illetők helyzetétől függ, a szerint, hogy a török, vagy német erejét becsülik-e többre; ennek, vagy amannak vonzkörébe esnek-e.

A nagy cél: *az ország egyesítése és azután önállóvá tétele*, nagyon messzi esik. A gyakorlati politika és a két párt megítélése szempontjából az a kérdés irányadó, hogy a török, vagy német volt-e alkalmasabb segítőtárs arra, hogy a nagy cél eléréséig a nemzet szellemi, erkölcsi és anyagi erejét megőrizze, sőt fokozza.

E tekintetben a történelem az erdélyi politikát igazolta.

A Habsburg-politika lelkiismeretlen; hódítást erőszakol akkor is, mikor a védelemre sincs elégséges ereje, ami által meggondolatlanul, haszontalanul rengeteg magyar vért és könnyet ont.

A Habsburg-politika türelmetlen; költött birodalmi egységbe akarja kényszeríteni Magyarországot, nem törődve lelkismereti és politikai szabadsággal, népünk lelkéből fakadó törvényekkel, alkotmánnyal, sőt éppen ezeken kiméretlenül keresztülgázolva.

A Habsburg-politika kizsákmányoló. Lelkek vásárlására, a nemzet erkölcsének megrontására vannak anyagi eszközei, de ezen eszközöket a legtöbbször makula nélküli derék hazafiak vére árán szerzi meg. Célzatosan teszi tönkre gazdasági életünket, hogy a koldus néppel könnyeben, kénye szerint bánhasson.

A Habsburgok Magyarországa a fokozatos romlás képét mutatja erkölcsi, szellemi és anyagi téren egyaránt. Mintegy iskolás példát nyújt arra, hogy hová sülyedhet egy nép rosszindulatú abszolutizmus alatt.

A kis Erdély a török védelme alatt felvirul. Tulajdonképen csak annyi baja van, amennyit fejedelmei meggondolatlan politikája okoz. Emberséges, bölcs fejedelmek alatt nemcsak a régi csapásokat heveri ki hihetetlen gyorsan, hanem új erőket halmoz fel és állít a nemzeti politika szolgálatába.

Itt lel szabad hazát a régi magyar alkotmány, itt fejlődik tovább a magyar jogélet a mohácsi vész előtt lerakott gazdag alapokon. Itt jut uralomra a közéletben az egyre fejlődő, zengzetessé vált magyar nyelv oly

természetesen és szabadon, hogy nemzetiségi féltékenységet sem kelt. Nemzeti irodalom, művészet, ipar, kereskedelem virágzásnak indul a tudatos kulturpolitika nyomán, minek következtében egyre mélyebbé és általánosabbá váló műveltség és gazdagodás osztja áldásait a kis állam lakóira. A nagy fejlődés nem fáj a töröknek, sőt örömmel szemléli. Hiszen minden fejedelem megkapja trónralépésekor és szükség esetén ismételten is a szultán intelmét: legyen a nép iránt igazságos, jóságos, mert csak a nép megelégedéséből merítheti hatalmát!

Milyen elfogultság, mennyi vakság kellett ahhoz, hogy néhány fejedelem megkísérelte a töröktől való könnyü függést felcserélni a német igával. Minden ilyen kísérlet sok szenvedést okozott és tanulságképen a fejedelmi választási feltételekbe iktatták a porta iránti hűséget s a mindkét hatalom részéről fenyegethető veszedelem ellen alkalmazni kezdték „a kétfelé sántikálás politikáját“, ami mindkét hatalomnak ideális, a valóságban alig érvényesülő elismerését, egyiknek a másik ellen való kihasználását jelentette.

A két versengő nagyhatalomhoz való viszonyon kívül Erdély világpolitikai helyzetét *az erdélyi állam protestáns jellege* szabta meg. — A vallás abban az időben politika is. Ami a következő korszakban a politikai szabadság, a fajok harca, gazdasági jólét és társadalmi osztályok tülekedése: az volt a vallás az erdélyi fejedelemség életének idején. Amennyire elválasztja Erdélyt és öntudatos fejedelmeit a Habsburgoktól a politikai ellentét, a magyar nemzeti királyság visszaállítására való törekvés egyfelől és az Erdély

fölötti uralom erőszakolása másfelől, — éppen olyan kibékíthetlen ellentétet szül a Habsburgok reakciója a protestantizmus ellen. Ez a hitéleti reakció egyre erőteljesebben pauzálódik át világi térre, egyre mélyrehatóbb világnézeti és politikai ellentét keletkezik a szabadon fejlődő protestáns államok és a habsburgi reakció között. Ez az ellentét hosszas, véres háborúban robbant ki, melyben Erdély állásfoglalását eleve megszabta protestáns jellege és nemzeti politikája.

Nem az ügy nagyszerűségén, hanem apró emberi gyarlóságokon múlt, hogy a diadalban Erdély nem osztozkodhatott méltóképen.

A helyzetek kiméretlen kiaknázása különben sem volt erénye az erdélyi politikának.

A harmincéves háború után már nehezebben tájékozódik az erdélyi politika. II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata miatt elveszíti hatalmi állását és a török hatalmának megtörése eljuttatja oda, mi ellen nemzedékek sikeresen küzdöttek: önállóságának megszűnésével a sorvasztó német igába.

Igen fontos Erdély életében a vajdaságokhoz és Lengyelországhoz való viszonya.

A moldvai és havasalföldi vajdaságok Magyarország hűbéresei voltak és mikor Erdély a portát elismeri, ismét szorosabb viszonyba jutnak. Erdély jóval tekintélyesebb és jóval több szabadságot élvez, mint a két vajdaság; a szultánok bizalma folytán az erdélyi fejedelmek mintegy ellenőrzik a vajdákat, Báthory Zsigmond pedig a régi hűbéri viszonyt is el tudja ismertetni. Ettől kezdve több fejedelem megkísérli, hogy a függő viszonyt minél valóságosabbá és szorosabbá

tegye, Báthory Gábor ezért helyezi székhelyét Szebenbe, a Rákócziak még a porta ellenére is beavatkoznak és valósággal fegyverrel hódított alattvalókként kezelik a vajdákat, amivel nagy mértékben magukra vonják a porta neheztelését és bizalmatlanságát.

A vajdaságokra azért volt különösen nagy szükség, mert az erdélyi fejedelmeknek állandóan szeretettel ápolta terve a *lengyel királyság* megszerzése.

Vannak történelmi reminiscenciák, melyek még akkor is élő tényezőképen hatnak, amikor a viszonyok megváltoztak.

Szapolyay Jánost közeli rokonság fűzte a lengyel királyi családhoz, melyet házasságával még gyarapított. Fiára örökségképen néz a lengyel trón, Báthory István már lengyel királyságra emelkedik és utódai úgy gondolkoznak, hogy az nekik is sikerülhet, különösen ha a vajdaságok megszerzésével a lengyel királysággal nagyobb határon érintkeznek. A porta a körülmények és hangulatok változása szerint hol előmozdítja, hol akadályozza a fejedelmek törekvéseit, mert jól tudja, hogy a lengyel királyság megszerzése csak lépcső lenne a magyar királyság megszerzéséhez és a török fennhatóság lerázásához. Ami azonban szerencsés körülmények között sikerült a r. katolikus Báthory Istvánnak, nem sikerülhetett protestáns utódainak, különösen azon időtől kezdve, hogy Lengyelország lakosai buzgó katolikus hitének megfelelően, a katolikus ligához csatlakozott. Ettől kezdve az erdélyi fejedelmek csak az elnyomott protestánsok támogatására számíthatnak, akik azonban több segítséget várnak tőlük, mint amennyit viszont nyújthatnak.

Mégis annyira reális politikusok is, mint Bocskay és Bethlen voltak, szövögetik a lengyel királyság álmát és Báthory Gábortól kezdve ennek elérésére még fegyveres beavatkozásra is készen állanak, mert Lengyelország megszerzése egyet jelent a katholicizmus lényeges gyöngítésével is. Minél jobban elnyomják a lengyel protestánsokat, annál több reményt nyújtanak ezek a protestáns erdélyi fejedelmeknek és minél több baja támad Lengyelországnak, annál valószínűbbé válik, hogy a lengyel protestáns rendekkel, a kozákokkal és svédekkel való szövöttezés megkönnyíti a fegyveres beavatkozás sikerét. Tehát Lengyelország megszerzését kívánatosá teszi az, hogy a magyar nemzeti királyság eléréséhez lépcsőnek tekintik és a harmincéves háború kitörésétől kezdve általános protestáns érdekek is. A különben reális erdélyi politikának ez a délibábja változó alakban végigkísért a nemzeti fejedelmek korszakán, sőt visszatér II. Rákóczi Ferenc fejedelemsége alatt is és közvetlen okozója lesz Erdély rohamos hanyatlásának. Érdekes tünet azonban, hogy valahányszor Erdély szorult állapotba jut, a német iga alól való menekülés eszköze gyanánt mindig felmerül a Lengyelországhoz való csatlakozás eszméje is. (Báthory Zsigmond, Apafi Mihály és II. Rákóczi Ferenc.)

3. Erdély és a porta.

Erdély világpolitikai helyzetével kapcsolatban megismertük Erdély és a porta viszonyát általánosságban, a legfontosabb politikai vonatkozásában. Ez a viszony állandó érintkezést tett szükségessé, melynek ismerete nélkül fogyatékos lenne képünk, sőt az erdélyi

politikai élet bizonyos vonatkozásait meg sem érthetnénk.

A fényes porta Erdélyt tulajdonának tekinti, anélkül, hogy a török birodalomba formálisan bekebelezte volna. Legközelebb járunk az igazsághoz és a legrövidebben tesszük érthetővé a két állam viszonyát, ha a hűbéri függő viszonyra utalunk.

Az első fejedelem és Szolimán szultán között személyi kapocs van, mert János Zsigmond fogadott fia a nagy hódítónak. Ezt a kedvező kapcsolatot átszállítani az utódokra és a portától való laza függő viszonyt fenntartani: ez a törekvése János Zsigmond alatt az előrelátó erdélyi politikának. Célt is érnek. János Zsigmond 1566-ban, „a hatalmas török császárnál kieszközölte és nagy költséggel arról írást is szerzett“, hogy a fejedelemséget utódai örököljék, vagy ha utód nélkül hal meg, az erdélyi urak szabadon választhassák fejedelmüket.

Bár a választott fejedelmet a szultán erősíti meg, de a szabadválasztás, a libera electio, kifejezője Erdély szabadságának és így az erdélyi alkotmány legféltebb kincse. Ezt az erdélyi országgyűlések minduntalan megerősítik, annak megőrzésére a fejedelmeket kötelezik és megerősítését, megtartását a portán követek által nem szünek meg sürgetni. A törökök nem értik meg a libera electiön való nyargalást, mert el sem tudták képzelni, hogy a szultán akarata ellen válasszanak, de azért a porta liberális volt a szabadválasztás elismerésében; ha úgy kívánták, az örökösödés engedélyezésében is, mert megvolt a módja arra, hogy jelöltjét megválasztassa, vagy a neki nem tetsző fejedelmet méltó-

ságától megfossa. Tehát a minduntalan megerősített szabad fejedelem-választási jog tulajdonképen csak illúzió, melynek élvezetén sokat rontott a porta azzal, hogy rendszerint minden fejedelem ellen egy-egy igénylőt „hízlalt“ Konstantinápolyban, mementoképen a hűségre. A jó erdélyiek azonban komoly képpel és „szabadon“ választottak. Mikor például a porta megparancsolta Báthory István választását, bár tudták, hogy mi van a lévelben, nem bontották fel a választásig; Bethlen Gábort is „föltökben, szabadon választották“, hogy a II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata után történt választásokról ne is szóljunk. Azonban, becsületére legyen mondva a portának, ok nélkül, az ország rontására sohasem korlátozta a szabad választás jogát.

A megválasztott fejedelem megerősítését rendszerint az adó és ajándékok beküldése ellenében kérték. A szultán az elismerés jeléül az új fejedelemnek zászlót, szerszámos lovat, botot, kardot és tollas süveget küldött fényes követség kíséretében.*) A követség minden tagját, a tisztességes ellátáson felül, rendje szerint meg kellett ajándékozni. Az ajándékok összege néha meghaladta az évi adó kétszeresét, mert oly fényes követéségek jöttek, amilyent császárokhoz és önálló királyokhoz szoktak küldeni.

A követség hozta, ha csak valami okból meg nem késett, az *adhnámét*, melyet magyarul hol frigylevélnek, hol hitlevélnek neveznek. E levél szabályozza alapján a szultán és erdélyi fejedelem viszonyát,

*) Az előző fejedelem zászlójának gombját vissza szokták küldeni.

éppen ezért szultánváltás alkalmával is megújítását kérték. Bár a frigylevelek formájukban eltérést mutatnak, lényegében egyeznek. A szultán virágos, fellengős szavak kíséretében megerősíti méltóságában az új fejedelmet, neki és Erdélynek védelmet ígér. Megigéri, hogy az új fejedelem fia vagy testvére örökölje a trónt, vagy az erdélyiek tetszésük szerint válasszanak. Biztosítja Erdély határainak épségét, szabályozza Erdély és a vajdák viszonyát, az adó beszolgáltatását, a követek szíves fogadását, a kereskedelmi érintkezést, — és vannak időleges pontok is.

Különben az adhnamé szövegét tárgyalások alapján állapították meg és mivel erős eskü alatt kelt a hitlevél, megkísérlették a csalást is; így Bocskay idejében mást írtak a török szövegben, mint amit ígértek, de Bethlen Gábor észrevette. Bármily ünnepélyes eskü alatt is adták ki, mégis megtörtént, hogy megszegették, ilyenkor azonban bátor és ügyes követ felülkerekedett és ha keményen viselkedett, a végén is engedtek a pasák. Így például Bethlen Gábor, mint Báthory Gábor követe, a pasák szakállába verte az adhnamét, amikor több adót követeltek.

Volt eset azonban arra is, hogy az új fejedelem nem adhnamét, hanem egyszerű kiállítású, rövidebb levelet, fermánt kapott. Így Báthory Kristóf és a II. Rákóczi Györgyöt közvetlenül követő fejedelmek.

A szultánnak az erdélyi fejedelmek évi adót fizettek a védelemért és az adón kívül úgy neki, mint anyjának, vagy kedves feleségének s a divánuló pasáknak ajándékot küldtek. Az ajándékok értéke körülbelül ugyanannyira rugott, mint az adó.

Az adó összege változó. Szapolyay János csak ajándékokat küldött, de az jóval többet tett ki, mint a későbbi adó. Az első állandó adót a lázadó Majláth ajánlotta fel, azonban a szultán visszautasította. Még Szapolyay özvegye, Izabella is ajándékot küld, azonban a szultán Buda elfoglalása után már évi 10.000 aranyforint fizetésére kötelezi Izabellát, illetőleg fiát, János Zsigmondot. Ez az összeg igen csekély, inkább csak az alattvalói viszony kifejezésére, — a szultán sok jótéteményének emlékeztetésére szolgál. — Báthory István alatt (1575.) fel is emelték 15.000 aranyforintra, Székely Mózes idejében azonban Erdély elpusztulása miatt ismét 10.000 forintra szállították. Huszonöt évig nem küldték be ezt se, csak az ajándékot. I. Rákóczi György uralkodásának végén ismét 15.000 aranyra emelték; de a felemelt adót csak fia, II. György fizette meg. A szerencsétlen lengyelországi hadjárat után követelt nagyobb hadisarcon kívül az adót is felemelték 80.000 tallérra, melyet Barcsay nem fizetvén meg, e címen Nagyváradot foglalták el.

Különben a portai adó kezelése szorosan összefügg a török birodalom állásával. Míg a birodalom fénykorát éli, az erdélyi adót csak az alattvalói viszony, a hűség jelképének tekintik. Mivel a hagyomány szent előttük, sok ideig tiszteletben tartották Szolimán szultán végrendeletét, melyben utódainak szívére kötötte, hogy „Erdélyt, az ő plántáját, őrizzék és kedvezzenek neki.“ Ezért történhetett meg az, hogy Erdély egy negyedszázadon át nem fizetett adót, sőt pénzt kapott a szultánoktól. Mikor könyörögnek néha az erdélyiek az adó miatt, a nagyvezér megmondja, hogy nem szorult

a hatalmas császár az adójukra, csak tisztességből kell megfizetni. Később azonban, a hanyatlás alatt, már az erdélyi adót is tényezőnek tekintik, sőt az ajándékot is. Nemcsak pontos beszolgáltatását követelik, hanem sarcolni is igyekeznek, dacára az adhnamében tett ígérletnek. Erre különben bőséges indokot adott az, hogy mindig volt a portán néhány menekült főúr, akik a fejedelemségért szívesen ajánlták az adó felemelését.

Fatális szerencsétlensége Erdélynek, hogy akkor volt egy mód felett pénzvagyó, zsugori fejedelme, mikor a porta pénzzavarában szükségesnek tartotta az erdélyi adó némi felemelését. I. Rákóczi György kevés pénz megtakarításért sok rokonszenvet, jóakaratot pazarolt el, melyet már fia az adó felemelésével sem tudott visszaszerezni. Az ő zsugorisága miatt Erdély sok portai barátját veszítette el, — a mi nagy mértékben előkészítette szerencsétlen bukását és súlyosabb megterhelését.

De a török még a megalázott, letiport Erdéllyel szemben sem volt telhetetlen.

A török világ megszűnése után a német uralom első éve többé került, mint amennyi adót fizettek a portának az összes fejedelmek. Hogy mégis panaszkodtak a porta adóterhe miatt, az egészen természetes. Minden adó ellen a panasz az enyhítő szer. Nem is annyira az összeg volt nagy, mint inkább az arany előteremtése ütközött nehézségekbe, mert az adót aranyban, vagy legalább is jó ezüstben kívánták, tehát az egyes nemzetekre kivetett adót, ha befolyt, még „jó pénzzé“ kellett tenni.

Ezt a jó pénzt azután meghatározott időre ünne-

pélyes követ (orator) vitte el az ajándékokkal együtt. Természetesen ezt a követet — ha az egész adót vitte, — rendszerint szívesen fogadták, a divánban lakomára hívták és kíséretével együtt megkaftánozták. Fontosabb államügyeket is ilyen ünnepélyes követ intézett, míg a folyó ügyeket az állandóan Konstantinápolyban tartózkodó követek, az u. n. *kapitihák* intézték, kik az erdélyi követségi házban laktak és élelmezésükről a porta gondoskodott. Rendszerint egyszerű emberek, kik a finom külföldi követeket jobb kocsisra emlékeztetik, azonban általában igen lelkiismeretesen, bátran, szókimondóan látják el a rájuk bízott ügyeket; nem egy közülök határozottan fényes diplomáciai tehetség. Nemcsak ügyvivők, hanem nyitva tartják fülüket és szemüket; érintkeznek a portán tartózkodó külföldi követekkel, a divánuló pasákkal, tolmácsokkal és mindenkivel, akitől új híreket szerezhetnek, vagy akit uruk javára felhasználhatnak. Jelentéseik az erdélyi történelem legbeszédesebb kútfőit képezik.

Az adón és ajándékokon kívül Erdély bizonyos *természetbeli szolgáltatásokkal* is tartozott. Ha a szultánnak Erdély közelében volt hadjárata, segélyhadakat és nagy mennyiségű élelmiszert kellett küldeni, — vágómarhát, fuvarosokat, salétromot, stb. Ide számítjuk még a tisztviselők megvesztegetésére fordított összegeket és ajándékokat, mert ez rendszer volt Törökországban.

A török uralom végzetszerűleg lebegett Erdély fölött. Szabadulni attól lehetetlen volt, de okosan fel lehetett használni Erdély hatalmának, gazdasági életének fokozatos fejlesztésére.

Utánjárásba, pénzbe és bizonyos lelkiismereti megalkuvásba került ugyan, de azon fejedelmek alatt volt boldog és hatalmas Erdély, akik a legyőzhetetlen kényszer előtt meghajoltak és a politikai lehetőségekkel számot vetve, *legvégső cél* gyanánt tüzték ki a leghatalmasabb ellenségtől való szabadulást. Az ilyen fejedelmek megnyervén a török bizalmát, nemcsak szabad kezett nyertek nemzeti politikájuk kifejtésére, hanem támogatást is a hatalmas protektortól.

II. FEJEZET.

Közállapotok.

Egy kis állam, különösen nagyhatalmak szomszédságában, formailag tökéletes függetlenség birtokában sem képes ideális, független életet élni: külpolitikája, gazdasági élete irányát az a nagyhatalom szabja meg, melytől legjobban kell tartania.

Az előző fejezetben láttuk, hogy Erdély függetlensége névleges; két hatalomtól is függ és külpolitikai sikereit annak köszönheti, hogy a nemzeti ideálokhoz szívósan ragaszkodva, a két ellenséges hatalom versengését ügyesen kihasználta. Ezt jellemzően a „kétfelé sántikálás“ politikájának nevezték.

Az ilyen politika a vezetőktől kitűnő gyakorlati érzéket, nagy előrelátást, a tömegtől anyagi és szellemi áldozatot, feltétlen engedelmességet és fegyelmet kíván. Ezen feltételek szoros összefüggésben vannak a *belső állapotokkal*, a mi alatt általában az alkotmányos, társadalmi, gazdasági és műveltségi viszonyokat értjük.

Az erdélyi fejedelmek nemzeti politikáját sem megérteni, sem kellőképen méltányolni nem vagyunk képesek, ha e viszonyokat nem ismerjük.

Lássuk tehát egymás után ezeket a tényezőket.

Alkotmány.

Erdély formailag önálló, nemzeti fejedelemség, melynek alkotmánya lassanként fejlődött. A fejlődés kiindulási alapjául a régi magyar királyi és erdélyi vajdai hatáskör szolgált, melyeket törvényes rendelkezések, vagy jogszokások a körülményeknek megfelelően összeolvasztottak. Ezen összeolvadásnak természetes következménye az, hogy *az erdélyi fejedelem korlátlanabb uralkodó, mint a mohácsi vész előtti magyar király volt.*

Egy félezred évre visszatekintő racionális jogfejlődés az eredetileg abszolút magyar királyi hatalmat sok tekintetben korlátozta és a mohácsi vészig oly alkotmányjogi kérdéseket tisztázott, melyekre más népek jóval később, a legújabb időkben jutottak el. E fejlődéssel ellentétben áll, hogy a magyar királyi hatalom bővüljön az erdélyi vajda hatáskörével, amely egyfelől reprezentálja Erdély autonómiáját, másfelől pedig a végrehajtó hatalom letéteményese azon területen.

A két hatalomkör összeolvadásán kívül a fejedelmi hatalom gyarapítására külpolitikai okok is hatottak, mert köztudomás szerint a külpolitikai helyzet mélyen áthatja egy állam belső életét is.

Bár bőséges alap volt arra, hogy az erdélyi fejedelmi hatalom korlátlaná alakuljon, mégis a hagyo-

mány tisztelete és veleszületett alkotmányos érzék a legtöbb fejedelmet legalább a formák tiszteletben tartására készítette; míg mások véres jelenetekkel adták tudtul, hogy korlátot, ellenvéleményt nem tűrnek, — Erdély aranykorának utolsó fejedelme, II. Rákóczi György pedig a formai korlátozások nyílt kigunyolásával hirdeti, hogy ő *princeps absolutus*. E tekintetben meg volt az a könnyebbsége, hogy ő már, a *lényegyet tekintve*, atyái örökségképen jutott a fejedelemség birtokába.

A lényegében korlátlan erdélyi fejedelmi hatalmat formailag korlátozzák: 1. a választási jog és az azzal járó választási feltételek. 2. a fejedelmi eskü és hitlevél. 3. a fejedelmi tanács és 4. az országgyűlések.

1. Míg a *választási jog*, (még ha a szultán akaratából némileg, korlátozva is), érvényesülhetett, már maga a választás ténye és a választással együttjáró alkudozások korlátozták a fejedelmi hatalmat.

A választógyűlést a tanácsurak szokták összehívni. A választógyűlés és beiktatás helye változó. Választásnál nagy súlyt helyeztek arra, hogy a választás szabadságát kifejezésre juttassák, még akkor is, amikor lelki kényszer hatása alatt állottak. Nemcsak szavakban nyilvánítják ki, hogy tökéletes szabad megfontolás alapján járnak el, hanem néha még áljelöltekkel is operálnak, hogy szabadságukat annál feltünőbbé tegyék. E törekvést azért kell méltányolnunk, mert az utódokat akarták megkímélni kínos előzményektől és legalább elvben érintetlenül szállították át a jövő nemzedékre azt a csekély szabadságot, melyet az ítéletidőkben a magyar találékonyság megmentett. Természetesen a

szabadválasztás jellegének megőrzésében az egész országgyűlés részéről nagy fegyelmezettség volt szükséges: ezt a fegyelmet előre biztosította az 1567. évi végzés, mely a választás egyhanguságát követeli. „Esköszünk az atya mindenható Istenre, mennynek és földnek teremtőjére és a mi urunk Jézus Krisztusra, az ő szent fiára, és ezeknek szent lelkére, hogy mű *elszakadás nélkül* (!) ország javát, meg maradását keressük, úgy hogy mikoron az Istennek elvégezett akaratja a mű kegyelmes urunkat magtalan közülünk kiveszi, *egyenlő akaratból, nem pártból*, fejedelmet választunk.“

Ezzel az esküvel készülnek már jó eleve az első fejedelmi választásra. Lényegében azonos ez a magyar király választására vonatkozó 1447. évi törvénnyel; még abban is a régi szokáshoz ragaszkodnak, hogy elismerik az örökösödési jogot. Minthogy azonban János Zsigmond örökös nélkül halt meg, az országgyűlés élt a választási joggal és ettől kezdve a gyakorlatban ragaszkodtak a választáshoz.

A választást rendszerint istentisztelet után, templomban tartották. Az az általános vélemény, hogy a fejedelmi hatalom Istentől való és a választásnál is Isten akarata érvényesül.

A választás eredményét fényes küldöttség adja tudomásul, felkérve az új fejedelmet a méltóság elfogadására és ünnepélyes beiktatásának elrendelésére (inauguratio solennis).

A beiktatáson nemcsak az ország, hanem a porta követsége is résztvett, itt adván át a fejedelmi jelvényeket. Az országgyűlés szónoka üdvözölte az új fejedelmet, „isten és világ előtt fejedelmüknek vallják,

ismerik és agnoszkálják.“ Ennek megerősítéséül a szokott hit formáját, azaz a *fejedelmi esküt* eléje terjesztették. Ez eskü főbb pontjaiban a királyi eskünek felelt meg; tehát a régi törvények és szokások megtartására, az országlakók szabadságainak megőrzésére*), a pártatlan igazságszolgáltatásra, törvénytelen újítások kerülésére vonatkoztak.

Miután a fejedelem elmondta „a hűtnek formáját“, az országgyűlésen jelenlevők tették le a hűségesküt (homagium, solenne juramantum), majd megbízott tisztviselők kezébe az ország lakosai.

A fejedelmi esküt és arról kiadott *hitlevelet* Báthory Zsigmond visszatérése óta kiegészítették a **választási feltételek** (conditio), vagy amint akkor nevezték, az *alku*.

A feltételek tulajdonképen a szabad választási jog járulécai. Hogy Zsigmondig nem gyakorolták, annak oka az, hogy Erdélyt örökös monarchiának képzelték, ami azért látszott kívánatosnak, mert kevesebb beavatkozásra adott volna alkalmat a portának. Mikor azonban látták, hogy Báthory Zsigmond mily léha önkénnyel rendelkezik az ország sorsa fölött, már csak bizonyos feltételek alatt voltak hajlandók visszafogadni.

Ettől kezdve minden fejedelemválasztásnál az ország és fejedelem viszonya alku tárgyát képezte. Míg „a szokott hűt formája“ nem változott, a választási feltételek állandóan fejlődnek. Leszűrődnek abban az előző fejedelem uralkodása alatt szerzett tapasztalatok, kikristályosodnak a jobb jövőre vonatkozó kívánságok, vagy aggodalmak. A pontok állandóan szaporodnak és

*) Kifejezetten a vallásszabadságra is.

az a célzat is nyilvánvaló, hogy a fejedelmi hatalmat minél szűkebb térre szorítsák.

A fejedelem esküt tett a feltételek megtartására, — jogilag tehát a fejedelmi hatalom fokozatos hanyatlásáról beszélhetnénk, de az élet nem tiszteli a formákat: választási feltételek és korlátozó törvények ellenére a fejedelmeknek annyi megfélemlítési eszköz állott rendelkezésére és annyi szomorú példa intett meghunyászkodásra, hogy csak az a fejedelem engedte korlátozni hatalmát, aki nem óhajtott korlátlanul uralkodni.

A fejedelem személye szent és sérthetetlen; tehát felelősségre nem vonható és nemcsak az ellene elkövetett, hanem az elkövetni szándékolt bűn, vagy sérelem is a legsúlyosabb büntetést vonta maga után.

A fejedelmi hatalom fejlődését megérezkíti a **fejedelmi cím** fejlődése is. Az első fejedelem, János Zsigmond, viseli az „electus rex“ címet, melyet a speyeri egyezség értelmében felcserélne a princeps Transsylvaniae-vel. Az erdélyi rendek tudatosan akarnak átalakulni fejedelemséggé, — már Báthory István választása előtt is határozatot hoznak erre vonatkozólag, mégis fejedelmüknek kezdetben csak „vajdai“ címet adnak, amiben nem juthat kifejezésre Erdély függetlensége a magyar királyságtól. Még Báthory Kristóf is a vajda címet viseli, míg a fejedelmi cím Báthory Zsigmond idejéből tekinthető véglegesnek. Az erdélyi fejedelem címe: *Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura és a Székelyek ispánja*. Némely fejedelemtől természetesen bővült a cím. Így több fejedelem használta a Moldva és Havasalföld fejedelme, Bocskay és Bethlen

egy ideig a magyar királyi címet, Báthory Zsigmond az aranygyapjas vitéz és német római szent birodalmi herceg címet is.

Az alattvalók a fejedelmet nagyságos, vagy méltóságos, Bethlen Gábor óta felséges címmel illették, nemzetközi érintkezésben illustrissimus, vagy celsissimus princeps címet használták. Rudolf Báthory Zsigmondnak megígérte a serenissimus címet, melyre Báthory Gábor is igényt formált, de megtagadta azzal, hogy ez a cím csak az uralkodócsalád tagjait illeti meg. Mégis megadták a címet Bethlen Gábornak, aki dicsekedve is írja, hogy a címet egyetlen elődjének sem adták meg.

A fejedelem távolléte idejére meghatározott jogkörrel *kormányzót* (gubernátor) nevez ki, aki a *fejedelmi tanács élén* a fejedelem nevében kormányozza az országot.

2. A fejedelem mellett mint segítő és hovatovább korlátozó testület, a **fejedelmi tanács** működik. Általában ismeretes dolog, hogy a királyi tanács fejlődése mohácsi vész előtti alkotmányunknak gyöngye, a magyar jogalkotó tehetség legszebb virága. Bár az erdélyi közélet mindenben folytatása a mohácsi vész előtti állapotoknak, a tanács fejlődésében hézag, sőt határozottan visszaesés állott be. Ennek oka egyfelől Fráter György önkénye, másfelől pedig János Zsigmond visszatérése után a tényleg uralkodó anyakirályné, Izabella bizalmatlansága. Már előbb is eltörpül a tanács Fráter György, a helytartó, kincstartó és főbíró mellett; ingadozott száma, lehanyaglott hatalma, csak akkor gyűléseznek, mikor a nagy „barát“ szükségesnek ítéli; mi-

dön pedig Izabellát visszahívják, ösztönösen megérzi, hogy mostantól a szultán feltétlen védelmét élvezve, Erdélyben teljesen a helyzet ura lett. És ezt ki is aknáztta: oly feltételeket szabott, hogy csaknem korlátlanná tette hatalmát. A tanács névleg ugyan fennmarad, de csak mint tanácsadó testület szerepelne; még így is, ha tanácsra szorul, meghitt idegen tanácsosaira hallgat.

Hosszas lenne a tanács fejlődését részletesen ismertetni. Elég annyit megjegyezni, hogy Barcsai választásáig a tanácsosok felét a fejedelem nevezte ki, a másik felét az országgyűlés választotta. A tanácsosoktól azt kívánták, hogy előkelő származásúak (e potiori nobilitate) becsületesek, törvénytudók, igazság- és békeszeretők legyenek. A tanács összetételében kifejezte az erdélyi fejedelemség részeit, amennyiben az erdélyi három nemzet és a magyarországi részek megfelelő képviselőre találtak. A tanács hatásköre egyre megszilárdult: irányítja a belügyi kormányzást, részese a felsőbb igazságszolgáltatásnak, előkészíti az országgyűléseket, irányítja a külpolitikát, amire már Báthory Kristófot eskü alatt kötelezték. Külföldi követeket is a tanács jelenlétében fogad a fejedelem, aki általában minden felségjogát a tanács meghallgatásával gyakorolja. A tanács öre a törvényeknek és a fejedelem ténykedéseiért is felelős az országgyűlésnek. A gonosz tanácsadók büntetéséről több törvény intézkedik. A tanácsosok szavazatukat (votum) rövid indokolás kíséretében adták le; a szabad véleménynyilvánítást korlátozta az, hogy tanácsüléseken rendszerint jelen volt a fejedelem is.

Bár választási feltételek és törvények egyaránt kötelezik a fejedelmet a tanács meghallgatására s biztositják a tanácsosok szabad véleménynyilvánítását is, a tanács nem korlátozhatta eléggé a fejedelmi hatalmat oly fejedelmeknél, akik hatalmuk alapját nem a nép megelégedésében, hanem a darabontok számában és az egész ország fölött lebegő egyik vagy másik hatalom támogatásában keresték.

3. Ez ellen nem volt elégséges hatalom az **országgyűlés** sem. A magyar királyság hagyományainak megfelelően országgyűlés és fejedelem együttesen fejezik ki az erdélyi állam fenségét és akaratát. Az országgyűlést a fejedelem hívja össze, vagy tetszése, vagy előző országgyűlés határozata szerint. A meghívó közületeknek (nemzet, vármegye, szék, város) vagy egyeseknek szól. A közületek meghatározott számú követek útján képviseltették magukat, míg a név szerint meghívott előkelőségek (úri rend) az u. n. regalisták személyesen jelentek meg. Kizárólag a fejedelem akaratától függött, hogy kit hív meg külön meghívóval; országgyűlési többséget tehát szükség esetén a regalisták számának szaporításával szerezhették.

Az országgyűlések helyét és idejét nem határozta meg törvény; hanem a fejedelem a szükségnek megfelelően hívta össze. Van olyan év, amikor egy gyűlést tartanak, de van eset, hogy hatot is. Általában egy tavaszi és egy őszi gyűlést tartottak, de Bethlen Gábor korában, 1622-ben ezt is megsokalták, mert a szüret és vetés idejére eső őszi gyűlés káros gazdasági hatását belátva, kérték a fejedelmet, hogy csak tavaszra hívjon

össze gyűlést. Ettől kezdve csak kivételesen tartottak több gyűlést.

A meghívottak súlyos büntetés terhe alatt kötelesek voltak megjelenni (100—200 frt) és végig ott maradni. A többség határozata emelkedett törvényerőre. Uri és közrend — bár nem kivétel nélkül — együtt tanácskoztak (egykamarás rendszer). Az is gyakran megtörtént, hogy a nemzetek külön-külön tanácskoztak és hoztak határozatot. Két nemzet határozata a harmadikra is kötelező volt.

Az országgyűlések helyére érdekes tünet, hogy a szászok nem szerették, ha az ő városaikban tartottak gyűléseket, részint a nemesi és polgári rend surlódásait, részint az országgyűlés helyén fellépő drágaságot hozván fel ürügyül. Erre generalis conventusuk határozatot is hozott és mikor Bethlen Gábor nem ismervén el a határozat jogosultságát, Segesvárra hívott össze gyűlést, nemcsak a megjelenőket, hanem magát a fejedelmet sem engedték be a városba. Így általában Tordán, Kolozsváron, Gyulafehérváron vagy Marosvásárhelyen tartották az országgyűlést.

Az országgyűlések tárgyát röviden megjelöli a meghívó, hogy a követeket megfelelő utasításokkal látassák el. Már a meghívókból is meg lehet ismerni, hogy mily keretek között, mily ügyekben tanácskozott az országgyűlés. A szorosabb értelemben vett törvényhozáson felül, volt olyan működése, mely törvénycikkelyekben soha kifejezésre nem jutott, amiről csak közvetve értesülünk. Résztvett az országgyűlés a külpolitika irányításában, a fejedelmi követek mellé csatolja szükség esetén saját követeit; — intéz szorosabb érte-

leben vett adminisztratív ügyeket és igazságot is szolgáltat.

Országgyűléseken a fejedelem csak különös szükség esetén jelent meg személyesen, hanem rendszerint képviseltette magát; ezt jobban is szerették a rendek, mert így tartózkodás nélkül, szabadabban nyilváníthatták véleményüket, amire Izabellát figyelmeztették is, sőt Apafi Mihály alatt végzést hoztak arra, hogy a fejedelem személyesen ne jelenhessen meg.

Az országgyűlés a régi gyakorlat szerint a megjelenésre számított három nap mulva kezdte meg tanácskozásait. Első sorban is a fejedelem megbízottja terjesztette elő a fejedelmi javaslatokat, mely tájékoztatást nyújtott az általános helyzetről és annak megfelelő javaslatokat tett akár kül-, akár belpolitikai tekintetben.

Az országgyűlés és fejedelmek között soha sem fejlődött ki oly ellentét, mint a habsburgi országrészen; az erdélyiek érezték azt, hogy a fejedelem bármit tesz, az ország iránt való legjobb szándékból teszi és ezért ha volt is ellenzéki hang, de a többség alázatosan fejet hajtott még a nem helyeselt fejedelmi akarat előtt is, szentesítvén a fejedelemnek még törvénytelen cselekedeteit is (Báthori Zsigmond és Gábor.) Általában a fejedelemről a legnagyobb tisztelet hangján szólnak és hálásan emlegetik az ország érdekében kifejtett gondoskodását és fáradozását.

Az országgyűlés nem csak a fejedelmi javaslatban foglalt tárgyakról tanácskozott, hanem meg volt az a joga, hogy a maga részéről is javaslatokat tegyen.

Nemcsak a szokásjog, hanem törvény és a válasz-

tási feltételek is védték a szabad vélemény nyilvánítást (votum), amivel a fejedelmi tekintély rovására soha sem éltek vissza. Nem azért, mintha nem lett volna ok néha súlyos kritikára, hanem azért, mert egyfelől őszinte mély vallásosságukból kifolyólag komolyan vetették azt, hogy a fejedelem Isten kegyelméből uralkodik, másfelől pedig érezték azt, hogy a súlyos külpolitikai viszonyok között csak egy ember vezethet.

Az országgyűlés határozatai a fejedelem által megerősítve és kihirdetve törvényerőre emelkedtek. Az erdélyi törvényeket néhány, a kezdetben történt kivételtől eltekintve, magyarul szerkesztették. Csak a fejedelmi megerősítés (bevezető formula és záradék) latin nyelvű. Ez nemzeti szempontból megbecsülhetetlen érdem, még pedig nemesak azért, hogy nemzetünk azon szomorú korszakában Erdély a magyar nyelvnek ott-hont nyújtott és jogi műnyelvünket fejlesztette, hanem azért is, mert a magyar nyelv hivatalos nyelvvé emelése által a foederatív jellegű Erdélyben a magyar nemzet vezető szerepét, magyar jellegét ezzel külsőleg is félreismerhetetlenül kifejezésre juttatták.

Több mint százados törvényhozó munka után a régebbi törvények egy része akár újabb törvény, akár törvénytörlő uzus által érvénytelenné és az újabb felfogás szerint szabadsággal, a haza sarkalatos törvényeivel ellenkezővé és ártalmassá válván, II. Rákóczi György az érvényben levő törvényeket összegyűjtette (1540—1653) és *Approbatae constitutiones* címen ki nyomatta. Ezt kiegészítette Apafi Mihály az újabb törvényekkel (1654—1669) *Compilatae constitutiones*, majd

Mária Terézia *Novellares articuli* címen. Ez utóbbi azonban már nem tartozik tárgyunk keretébe.

Verbőczyi Hármaskönyve és e gyűjtemények képezik az erdélyi jogélet alapját.

Ezeket kiegészítik a nemzetek és helyhatóságok jogszabályai. Ezekből egyfelől megismerjük az erdélyi nép életének jogi kereteit és szabályait, a magyar jogalkotó geniust. Míg ugyanis a Habsburgokat uraló szorosabb értelemben vett Magyarország gyűlései nem nyilatkozhattak oly szabadon, az erdélyi országgyűlések tárgyalásának nyelve, szelleme szintiszta magyar és a körülmények által befolyásolva ugyan, de e jogfejlődés folytatása a mohácsi vész előtti magyar jogfejlődésnek.

Az erdélyi országgyűléseket különben az említett gyűjteményeknél bővebben, mondhatni kimerítően a M. T. Akadémia kiadásában megjelent *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*-ből ismerjük meg. Ugyancsak a M. T. Akadémia adta ki a jogszabályok gyűjteményét is.

Az erdélyi fejedelmi hatalom korlátlansága a legjobban szembeötlik

az igazságszolgáltatásban.

Az igazságszolgáltatásban is a magyar királyi és vajdai hatáskör egyesítése képezi a legfőbb változást, amennyiben a vajdai törvényszék átalakult királyi táblává és fölébe emelték legfőbb bíróját a fejedelmet tanácsával. Az országgyűlés is bíraskodott fontosabb ügyekben, de mindig a fejedelem kívánsága szerint. Egyébként az alsóbbfokú igazságszolgáltatás

változatlanul maradt, így vármegyék és székek, városok, községek bíraskodása és az úriszék.

A tábla a fejedelem nevében mondja ki az ítéleteket és ad ki okleveleket. A fejedelem befolyása igen nagy. Ő nevezi ki a tábla-bírákat, illetőleg ítélőmestereket és ülnököket, megszabja a tábla üléseinek helyét és idejét. Perhalasztásokat engedélyezett, — kegyelmi jogot gyakorolt, perújítási engedélyt adott és ő gondoskodott az ítéletek végrehajtásáról.

A *végrehajtó hatalom* úgy az ítéletek, mint a törvényekben nyilvánuló közakarat teljesítése tekintetében a fejedelmet illeti, mert csak neki van elég ereje a végrehajtás elé hárulható akadályok legyőzésére. E tekintetben rendelkezésére állanak a béke idején is tartott fejedelmi hadak és az igazságszolgáltatás egész szervezete, mely még azonos a közigazgatás szervezetével. — A végrehajtó hatalom körébe tartozónak tekintették az országgyűlés összehívását, a törvények kihirdetését, a kiváltságadás jogát, az egyházak körüli jogokat, a hivatalnokok kinevezését, a pénzveretés és útlevel adás jogát, a belső rend fenntartását, a külső országokkal való érintkezést, a hadüzenet és békekötés jogát, — valamint az ezen jogok gyakorlásához szükséges segédeszközök kezelését. Ez utóbbi alatt értették a közjövödelmeket és a hadsereget.

A végrehajtó-hatalomnak csaknem korlátlan kezelése teszi az erdélyi fejedelmeket annyira a helyzet urává, hogy kizárólag akaratuktól függ, hogy az alkotmányosság látszatának megőrzésével, vagy nyílt korlátlansággal uralkodjanak. Bár a végrehajtó hatalom gyakorlásában bizonyos autonóm szervek is (nemzetek,

vármegyék, székek, városok) nélkülözhetetlen segítő-társai a fejedelemnek, de nincs annyira mélyen megalapozott autonómiájuk, hogy a fejedelmi abszolutizmussal hosszabb ideig sikeresen szembeszállhassanak. E tekintetben még a legfejlettebb autonómiával bíró szászok is hasztalan kísérleteztek; a székelyek erőlködése is megtört a fejedelmi hatalommal szemben, mely a közérdeket képviselvén, minden helyi törekvésnél erősebbnek kellett lennie.

De az erdélyi fejedelmek különben is igen jól értettek a végrehajtó hatalom eszközeinek: *a gazdasági ügyeknek és hadseregnek* kezeléséhez, ami önmagában is urrá tette őket a kis országban.

Az erdélyi fejedelmi hatalom mérsékelt korlátozottsága, a **pénz-** és **hadügy** kiváló kezelése tette lehetővé Erdély emelkedését, épen azért a két utóbbit érdemes valamivel bővebben megvilágítani.

A magyar alkotmány fejlődése II. Lajos alatt, sőt már korábban* eljutott az állami és királyi pénztár intézményszerű különválasztásáig, ami azt jelenti, hogy a király az ország jövedelmeivel nem rendelkezhet korlátlanul.

Az állami és uralkodói pénztár szétválasztásának gondolata megmaradt az erdélyi fejedelemség megalakulásakor is, mert kezdetben az udvartartás szükségletére külön adót állapítottak meg (minden nemzet 4000 frtot fizetett) az ötvenedik és az erdélyi püspökség jövedelmein kívül; ettől eltekintve azonban a nagyra hi-

*) Az ország pénzét, kincseit mint II. Ulászló választási feltételeiből kitűnik, a szent korona mellett őrizték. Ebben a tényben már megnyilatkozik az eszme.

vatott alkotmányos elv nem tudott testet ölteni, mert már az első kincstartó, Frater György, a királyné nevében korlátlanul rendelkezett az ország jövedelmeivel és elszámolásra sem volt birható. Épen ily korlátlanul kezelte a pénzügyeket visszahívása után Izabella és mikor kincstartót választanak melléje, az alkotmányos elv feladásával nem az országgyűléssel, hanem a *királynéval szemben* kötelezik számadásra! Ez egyet jelent azzal, hogy a fia nevében uralkodó királyné az adó-megszavazási jog sérelme nélkül ugyan, de mégis korlátlan ura a pénzügyeknek. Ezen nagy elvi elcsuszás után már udvariassági, vagy kényelmi szempont vezette János Zsigmondot, midőn az adószedők ellenőrzésére és leszámoltatására az országgyűléstől kért megbízottakat. Nem lephet meg tehát, hogy Báthory István trónraléptekor kifejezetten kimondja az országgyűlés, hogy a pénzügyek kezelése kizárólag a fejedelem hatáskörébe tartozik, — aki köteles ezt úgy kezelni, hogy a haza semmiben meg ne fogyatkozzék. Ezzel a nagy fejedelmi joggal függ össze, hogy a kincstartót a fejedelem nevezi ki és az kizárólag csak neki tartozik számadással.

Bethlen Gábor kitűnő gazdasági érzékénél fogva állandósítani akarta a pénzügyi rendet és ezért „aerarium publicumot instituált“, állampénztárt állított fel. Azonban ezzel is kizárólag ő rendelkezik, aminthogy ő „gondvisel mindent“, ő nevezi ki „az ország jövedelmének fő gondviselőjét“, melyet távollétében „a gubernatorság tisztében második tiszt“-nek nevez. Ami azt jelenti, hogy rendes körülmények között kitűnő gyakor-

lati érzékénél fogva a kincstartót tekintette a legelőkelőbb tisztviselőnek.

A Bethlen-féle aerarium publicumot a nagy fejedelem halála után az ország saját kincsének tekintette és az akkor nagy értéket képviselő egy millió megőrzésére utódát, Brandenburgi Katalint kötelezte, anélkül azonban, hogy sikert érték volna el. Az öreg Rákóczi György alatt a helyzet nem változott, de már az ő önző pénzügyi politikáján okulva, fiát és unokáját kötelezték arra, hogy az ország jövedelmeit el ne idegenítse, az országból ki ne vigye, hanem az ország tárházaiban őriztesse és igaz hazafiakból álló hites, zálogos adószedővel és kincstartóval kezeltesse.

A kincstartó kinevezésére már Brandenburgi Katalin óta befolyást nyert a fejedelmi tanács, Rédey Ferenc alatt pedig kimondták, hogy a fejedelem és országgyűlés együtt nevezi ki. Ha a kincstartó meghal, mivel országgyűlés tartásáig e fontos tisztség nem lehetett üresedésben, a fejedelem és tanács nevez ki olyant a főrendből, akit az országgyűlés is elfogad. *A kincstartó részletes számadást tartozik az országgyűlés elé terjeszteni.* Ezen intézkedéssel megszűnt a fejedelem korlátlan pénzügyi hatalma. Más okokon kívül ez is hozzájárult ahhoz, hogy a fejedelmi hatalom árnyékká vált.

Hogy a fejedelmi hatalom Erdély hanyatlásáig a pénzügyeket illetően is korlátlanabb volt a régi magyar királyi hatalomnál, annak az is az oka, mert az új kis állam lakóira a réginél jóval súlyosabb terhek hárultak (államháztartás, önálló hadsereg, török adó) és ezt az alattvalók nem szívesen viselték, nemcsak azért,

mert nehezen teremtették elő az adót, hanem azért is, mert kiváltságaikat is fel kellett áldozniok, így a nemeseknek és különösen a hagyományokhoz ragaszkodó székelyeknek. Az adók behajtását csak rendkívüli eszközökkel (katonaság, a késedelmes fizető házának feladulása) lehetett biztosítani, sőt a székelyek fel is lázadtak adómentességük biztosításáért. Erdély történetének legszomorúbb lapjai függenek össze ezzel a kérdéssel, de a fejedelmek nem engedhetnek: az állam fennmaradásáért mindenkitől meg kell követelniök a nagyobb áldozatot.

A pénzügyeket, ha nem is mindig szakszerűen képezett, de arra hajlammal és érzékkel bíró vagyonos ember: a *kincstartó* vezeti.

Alatta a pénzügyi tisztviselők egész sora működött*), sőt a megyék és székek tisztviselői és fejedelmi hadak is segédkeztek.

A fejedelmi jövedelmeket két nagy csoportba osztották: *rendes és rendkívüli jövedelmekre*.

A rendes jövedelmek állandóan a fejedelem rendelkezésére állottak, azokkal a fejedelem tetszése szerint rendelkezett, az országgyűlés csak gyarapításuk, vagy visszaszerzésük végett segítőleg avatkozik be, míg a rendkívüli jövedelmeket az országgyűlés szavazta meg.

Rendes jövedelmek: a kincstári birtokok jövedelme; a nemesek ötvenede (quingagesima nobilium), a szentmárton-napi adó (census sancti Martini), az ökörsütés (signatura boum), a harmincad (tricesima): illetőleg

*) Ilyenek: az adószedők, számvevők, ellenőrök, udvarbírók, tisztartók, pénzbevéltők, pénzverők, dézsmaszedők, róvók, adminisztrátorok, commissariusok, arendatorok, kamaratisztek stb.

huszad (vigesima) néven szedett határvám, a belföldi vámok (utak és hidak vámja), a tized (dézsmá, decima) és bányák jövedelme.*)

A rendkívüli adókat a fejedelem előterjesztésére az országgyűlés szavazta meg. A legfontosabb, állandóan megszavazott és fizetett adónak neve *segély* (subsídium), melyben kifejezésre jut ezen adó jellege. Mint-hogy ennek összege változott és az összeg változása szerint rótták ki az adókötelesekre, — nevezték rovásadónak (dica) és mivel a kapuk száma után fizették, *kapu adónak* is. Ezt az adót a vármegyék területén és általában a Székelyföldön is a fejedelem tisztviselői hajtották be, a szászok, és néha a székelyek, a reájuk nézve megállapított összeg behajtásáról önmaguk gondoskodtak és úgy adták át a kincstartónak.

Mint-hogy pénzzavarban szenvedő fejedelmek a fiskális jószágokat legalább átmenetileg elidegenítették, több országgyűlés intézkedett azok és más bérbeadott állandó jövedelmek visszaváltására nézve.

A jövedelmek összegét csak néhány fejedelem idejéből ismerjük megközelítőleg.

*) A *nemesek ötvenede* néven a nemesek oláh jobbágysai barmaik ötvened részét szolgáltatták be. A *Szt. Márton napi adó* a szászoknak még a II. Endre kiváltságlevelében megállapított rendes adója. Az *ökörsütést* a székelyek fizették, eredetileg kivételes alkalmakkor. Már János Zsigmond alatt rendes pénzbeli adóvá alakítják át. *Dézsmát* eredetileg a püspököknek fizettek, — az erdélyi püspökség megszűnése után fejedelmi jövedelem lett; rendszerint a Földesurak bérelték (arenda). *Harmincadot* és *huszadot* a határokon szedtek; az előbbit a Magyarországgal való forgalom, az utóbbit pedig a szigorubb értelemben vett külkereskedelmi forgalom után. Mindkét vám alól mentesek a saját szükséglet kielégítésére behozott cikkek. A vámtisztek ügyeltek fel a kiviteli tilalmak megtartására is. *Belföldi vámot* a királyi utak és hidak használata után szedtek, — szedhettek földesurak is kezdetben.

Természetesen minden fejedelem jövedelmeinek fokozására törekszik és e tekintetben általában megértő támogatásra talál az országgyűlés részéről. Hosszú időn keresztül e támogatásban merül ki az országgyűlések pénzügyi tevékenysége. Kitűnő a pénzügyi igazgatás Báthory István és Kristóf, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idejében. Legkiválóbb pénzügyi tehetség közöttük Bethlen Gábor, kinek elveit kirivás nélkül illeszthetnénk be modern közgazdaságtanba is.

A termelést meg nem bénító pénzügyi és az akkori viszonyokhoz mértén határozottan liberalisnak mondható gazdasági politika nemcsak az alattvalók javát mozdította elő, hanem nagy mértékben fejlesztette és épségben tartotta az erdélyi fejedelmek akció szabadságát. — Természetesen volt olyan fejedelem is, aki a rövidebb utat jobban kedvelte és erőszakosan nyult be a gazdasági életbe, sőt törvénytelen birtokelkobzásoktól sem riadt vissza; az ilyenek csak átmenetileg szerezhettek pénzt és érthettek el politikai sikereket.

Erdély fejedelmei a rendes és rendkívüli forrásokon kívül *magános jellegű gazdasági tevékenységből* is jelentős jövedelmet merítettek. Eltekintve saját birtokaik jövedelmétől, melyet gyakran fordítottak közcélokra, igyekeztek a külkereskedelem egyes ágait kezükben tartani és a kincstári jövedelmeket monopóliumok által így gyarapítani. Így Báthory István nem tartotta méltóságán alulinak a nyersbőrrel való kereskedést, miben utódai is követték. Általában a marha-, méz-, viasz kivitelét maguknak tartották fenn az összes

fejedelmek, — a legszigorúbban azonban a *bányaproductumok* kivitelét.

A bányászatra vonatkozólag az az elv, hogy bányát bárkinek szabad nyitni és művelni; csupán a só és kéneső bányát tekintették fejedelmi vagyonnak, vagy fiscale bonumnak. Más bányák nyitására és művelésére is a fejedelem adott engedélyt, — (csak keresztyéneknek!) — esküvel kötelezván az illetőt a törvények és rendeletek megtartására. Alapelv az, hogy a bányajövedelem tizede a fejedelmet illeti, ezen kívül azonban minden olyan bányaterméket, melyre akár a pénzügyi rend és termelés, akár a hadakozás érdekében szükség volt (nemes fémek, réz, kén, kéneső, ólom, salétrom) meghatározott áron csak a kinestári, vagy fejedelmi beváltó hivatalnak adhattak el. Vasat is csak akkor vihettek ki, ha belföldön nem találtak vevőt. Még arra is éberem ügyeltek, hogy külkereskedelmi forgalom révén jó magyar pénz ne kerüljön külföldre.

Különös gondot fordítottak az aranyra és ezüstre, mert a portai adót elvben aranyban és csak kivételesen ezüstben kellett fizetni. Ez állandóan nagy tételeket vont el a közhasználatból... anyagi ellenszolgáltatás nélkül. Ezért van az, hogy bár igen jelentős aranyereket találtak, az aranypénznek egyre nagyobb a szűke és egyre szigorúbb intézkedéseket tesznek nemes fémek csempészetének megakadályozására.

Nem kevesebb gondot fordítottak a *sóra*, mert az erdélyi gazdag sóbányákból nagyobb és állandóbb jövedelem folyt be, mint a nemes fémekből. A sót a sókamarak kezelték és bonyolították le kereskedelmi forgalmát. Külföldre magánosok is szállítottak fejedelmi

engedély alapján, — természetesen csak a kamaráktól vett sót. Nemesek és székelyek a termelési költségek megtérítése ellenében kaptak saját használatukra, a szászok ugyancsak kedvezményes áron porsót (millesó).

A fejedelmi jogot némileg korlátozta az, hogy a só árát — természetesen a fejedelem hozzájárulásával — az országgyűlés állapította meg. A só különben sokkal fontosabb cikk, mint ma képzelik. Attól az időtől kezdve, hogy a sótáskákat egyenlőre vágták az összes bányákban, a pénzzel vetekedő értékmérő. A fejedelem, illetőleg a kincstár adósságait sokszor sóban fizeti; a szerencsétlen lengyelországi hadjárat után a sókereskedés egész jövedelmét két évig a porta kiengesztelésére fordították. Az erdélyi sónak igen jó híre volt; egész Konstantinápolyig vámmentesen szállították. Idegen állampolgárok is kereskedtek azzal, pedig drágábban kapták, mint a hazafiak. Kedvezményt csak azok élveztek, akik pénzt kölcsönöztek a kincstárnak. — A sókereskedelem kiaknázására alakult a nemzeti fejedelemség hanyatló korszakában a *cellerista társaság* stb. részvénytársasági alapon.

Mint hogy minden jelentős bányaproduktumot csak a fejedelmi, illetőleg kincstári beváltónak lehetett eladni, természetesen ezeket a felmerülő szükséghez képest a belföldi iparosoknak és magánosoknak adták tovább vagy pedig külföldre szállították, a legtöbbször közvetítő kereskedők igénybe vételével.

Bár a kereskedelem sok korlátozás miatt távolról sem mondható szabadnak, de a forgalmat mégsem bénítja, a haszon nagyja pedig az állam javára esik. Az erdélyi politikát még elvi kérdéseknél is rendszerint az

állam érdeke, célszerűségi szempontok uralják, a tisztán gyakorlati kereskedelmi politikát még inkább célszerűségi szempontok irányítják: így a belföldi szükséglet és pénzügyi szempontok. Az akkori magyar embernek a fejedelmek is jó példával járván elől, nagyobb érdeke és kedve volt kereskedelmi vállalkozásokra, mint napjainkban; de azért a külföldi kereskedőket sem zárták ki, üdvösnek tartván az egészséges versenyt. Midőn azonban külföldi kereskedők nagyobb haszon kedvéért felhajtották az árakat, súlyos büntetéssel sújtották őket, mert az indokolás szerint „a zsidóknak és egyéb idegen kereskedőknek azért engedték meg a szabad kereskedést, hogy az *országot bővítsék, ne pedig szűkítsék*“.

A fejedelmek a kereskedelem feltételül szolgáló biztonság és a kereskedelmi utak jókarban tartása felett éberren őrködnek.

Bármilyen kevés az érzék az *ipar* iránt, annak érdekeit is előmozdítják. Különösen fejlesztik a hadiipart kedvezmények és idegen iparosok betelepítése által is. E tekintetben különösen Bethlen Gábor cselekedett nagyon sokat, mert vállalataiban minduntalan érezte a tanult iparosok hiányát. A kapzsi I. Rákóczi György szintén méltányolta az ipart a maga szempontja szerint. Építtetett, szépíttetett, hatalommal összeszedette az iparosokat, még magyarországi birtokaira is kivitette és silány fizetésért dolgoztatta, míg családjuk otthon éhezett.

Különben Erdélyben is a céhrendszer divott, de az ipar fejlődését nagyban hátráltatta az állandó *árszabás*, vagy *limitatio*. Az árakat időről-időre az országgyűlések vagy bizottságok állapították meg; nem

egyszer mostohán az iparosokra nézve. Az árszabások különben kiterjedtek a nyersanyagokra és élelmi cikkekre is, úgyhogy a nyers és feldolgozott anyag ára közötti különbségben az iparosok is megtalálták a családjuk fenntartására szükséges keresetet. A limitációk útját állták annak, hogy egyik kereseti ág a másik rovására elhatalmasodjék és gyors gazdagodási lehetőséget találjon; de állandó, kitartó munka természetesen a tömegek kizsarolása nélkül meghozta a fokozatos vagyonosodást.

A minimális életszükséglet biztosítása még a legszegényebb ember részére is. — védelem az ügyefogyottnak, — a gazdag erdélyi föld kiaknázása az állam javára... ez az erdélyi gazdasági politika. Természetesen ezt csak megalkuvást nem ismerő erős központi hatalom képes érvényre juttatni.

A fejedelmi jövedelmek — eltekintve a Rákóczi-féle önző politikát, — megoszlanak, a török kielégítése, a belső rend fenntartása, külpolitikai célok szolgálata között; de még a művelődés fejlesztésére is jut valami.

A belső rend fenntartását és külpolitikai célok szolgálatát a **hadügy** biztosítja. Mint minden erdélyi intézmény, a hadügy is a régi magyar alapokon fejlődött. A változott viszonyoknak megfelelő átalakítások az erdélyi fejedelemség megalapítója, Frater György nevéhez fűződnek. Az önálló erdélyi fejedelemség sok áldozatot kívánt az Erdélyt alkotó három nemzettől. A székelyek ősi adómentességüket, a szászok pedig hadmentességi kiváltságukat hozták áldozatul. A megújított unió alap gondolata: három nemzet egyenlő teherviselése. „Mindnyájunknak egy a hazánk és mindnyá-

junktól egyenlő szeretetet kíván“... „a három nemzet egyenlően tartozik osztozni a terhek viselésében, mint ahogy a haza fenntartásából eredő haszonból is egyenlően részesülnek“.

E szerint alapelv az *általános hadkötelezettség*. Míg a királyság idejében a szászok minimális számú katonát tartoztak kiállítani, most kimondják, hogy veszély idején mindhárom nemzet fejenként, jól felfegyverezve köteles a helytartó (Frater György) parancsára táborba szállni. — *A hadkötelezettséget szükség esetén kiterjesztették a jobbágyokra is.*

Az általános elv azonban csak nagy veszély idején, ritkán talált alkalmazásra. A múlt idők emlékéből beidegződött, hogy katonai szolgálatra csak nemes való. A kereskedelem- és iparúzó szászok békes polgári foglalkozásával nehezen fért össze a hősi póz, — azért az általános honvédelem a gyakorlatban a magyar nemeseket és székelyeket terhelte. A szászok jól felszerelt védőseregeket tartottak váraikban, természetesen ágyúkat is. Ezen felül hadkötelezettségüket megváltották részint pénzzel, részint pedig a körülményekhez képest változó számban jól felszerelt nehéz gyalogságot és tüzérséget bocsátottak a fejedelem rendelkezésére; a szász papok pedig a hadiszerek szállításához szükséges fogatokat szolgáltatták. — A lovasságot és könnyű gyalogságot a magyar és székely nemzet állította ki.

A felkelő sereget a fejedelemség első éveiben az urak bandériumai egészítették ki.

Tehát a magyarokra és székelyekre nézve látszólag nem változott a hadkötelezettség; — de mégis...! Az erdélyiek táborba szállási kötelezettsége, a vajdai

hadsereg száma a királyság idejében attól függött, hogy mely határon tört be ellenség... most minden komoly ellenséges támadásra *általános* felkelés a felelet.

A hadba hívó parancs megjelölte a gyülekező tábor helyét és azt az időt, mikorra jól felszerelve meg kellett jelenni. Gyülekező helyül rendszerint *Keresztesmezeje* szolgált.

Az insurrectio védelmi hadrendszer; még annak is hézagos, mert a táborba szállásig, sőt felült és megmustrált seregnek a veszélyeztetett területen való megjelenéséig az ellenség nagy előnyöket érhetett el. Gondoskodni kellett tehát *állandó jellegű hadseregről*, mely békében a belső rendet fenntartja és veszély idején bármely pillanatban helytáll. Ennek szüksége annál inkább kiderült, mert János Zsigmond uralkodásának első felében *állandó* volt a harc, vagy legalább is a határszéli esetepaté a magyar királysággal... a felkelés intézményét azonban még részlegesen sem lehetett állandóvá tenni.

A mohácsi vész előtt a felkelés hiányait a királyi hadsereg pótolta; azonban a fejedelem nem tarthatott saját jövedelméből elégséges hadsereget, éppen ezért az országgyűlések előbb esetről-esetre, majd állandóan adót szavaztak meg katonának kiválóan alkalmas emberekből toborzott hadseregre. E sereg létszáma időnként 3000—6000 között változott és kiegészítették az elvben állandó katonai szolgálatra kötelezett székelyek és a várőrségek szolgálatra berendelt változó számú csapatai.

Ebből fejlődött ki az állandó fejedelmi hadsereg,

mely várórségből, mezei hadakból, palotaórségből (kék darabont) és céllövőkől állott, képviselve mindhárom fegyvernemet.

Ezen alapon nyugodott a honvédelem az egész fejedelemség idejében. Bocskaytól az erdélyi had a hajdúkkal bővült, de különállásukat hamar megszüntették, a nemességhez hasonló honvédelmi kötelezettséggel terhelve őket. Bethlen Gábor hadi rendeletei és törvényei a régi állapotok szigorú visszaállítására törekednek. Újítás mindössze annyi van, hogy javítja a felszerelést, bővíti a zsoldos és portális had kereteit, szigorítja a mustrákat és fegyelmet, a vagyonosabb nemeseket pedig békében is állandóan gyakorolt katonák tartására kötelezi. A Rákócziak alatt határozott törekvést látunk arra, hogy a felkelési kötelezettséget megváltsák, csak igen nagy veszély idejére tartván fel a személyes felkelés kötelezettségét (1658.)

Az országgyűlés joga maradt a hadi költségek megszavazása és a felkelés elrendelése, de egyébként a fejedelmek hadi felségjoga (a felkelés kihirdetése, a csapatok szervezése, felszerelése, vezetése, fegyelmezése, a hadüzenet és békekötés) teljesnek mondható.

Energikus fejedelmek 70.000 főnyi hadsereget tudtak kiállítani, ami abban az időben igen jelentékeny szám. Ez az alapja az erdélyi fejedelmek tekintélyének; hadi és politikai sikereinek. Különösen híresek voltak a székely csapatok, melyek iránt Rákóczi követétől a svéd király külön is érdeklődött.

Az anyagi élet irányításán kívül nagy befolyása volt a fejedelmeknek a **szellemi élet** irányítására. Erdély fejedelmei általában tudatában voltak annak,

hogy a nemzeti életcélok megvalósítására a művelődés is hatalmas eszköz.

Abban az időben a szellemi élet homlokterében a *vallásügy* állott, melyet a reformáció óta az egyház virágos kertje: *az iskola* támasztott alá.

A reformáció Erdélyben is megosztotta az embereket. E megosztás annál veszedelmesebb volt, mert általában faji alapon történt; tehát kiélezte a faji ellentéteket is. Ha megalkuvást nem ismerő erély kellett az önálló politikai akciók letörésére, az adótörvények és hadikötelezettség végrehajtására, ugyancsak szükséges volt az erős központi hatalom a faji és vallási tekintetben szétszakadozott erdélyi társadalom belső békéjének, az erők összműködésének biztosítására. Igaz, hogy békességre int a folyton fenyegető külső veszedelem: de e veszedelmet egészen másként mérlegelte a protestáns, a róm. és gör. katolikus — és a szombatos. A türelmetlenséget éppen az szokta jellemezni, hogy a külső veszedelmet lekicsinyli és apró, alárendelt jelentőségű kérdéseket is azonnal megoldandó életkérdéssé fúj fel. Kétségtelen, hogy komoly, elsőrendű kérdés, uralkodó eszme volt a vallásügy, melyet rendezni kellett önmagáért és politikai hatásáért is. Jellemző azonban Erdély különben hitbuzgó fejedelmeinek többségére, hogy a vallásügyet még önmegtágadással is lokalizálták, az uralkodó eszmét politikai kényszerből és a belső béke szeretetéből másodrangúvá, magánügygé devalválták, a törvény erejével minden más államot megelőzően biztosítva, hogy *„az Isten igéje mindenütt szabadon prédikáltassék, az confessióért senki meg ne bántassék, se prédikátor, se hallgató.”* (1571. évi maros-

vásárhelyi gyűlés). Később a fejedelmet a választási alkuban is kötelezték, hogy minden rendeket, személyválogatás nélkül szabadosan megtart vallásokban. A vallásfelekezetek között természetesen tovább is folyik a mérkőzés, de kényszereszközök alkalmazása nélkül, — a meggyőződés természetes eszközeivel: szóval és tollal. Az eszmék tisztázásának, a szellemi meggyőzésnek nemhogy útjában állának a fejedelmek, hanem szívesen résztvesznek a vallási vitatkozásokon és maguk is keresik az igazságot. A vallás teljesen áthatja a magánéletet, — de a politikában még sem érvényesül oly kirívóan, mint ez időben másutt szokott, mert az erdélyi politikát bizonyos elháríthatatlan kényszer befolyásolja és az embereket reális mérlegelésre, a lehetőségek figyelembe vételére és testvériségre sarkalja. Az a fejedelem, aki csak érzelmei után indult és elvi kérdéseket a gyakorlati követelmények fölé helyezett, pusztulásba sodorta Erdélyt.

Erdély lakossága túlnyomólag protestáns, még pedig kálvinista többséggel. Első fejedelme unitárius volt; ezután a katolikus Báthoryak következtek; majd a református fejedelmek sorozata alatt Erdély virágzó korszaka következett, amely örökemlékű cáfolata annak az állításnak, hogy a protestantizmus állambontó. A szabad vallásgyakorlat elve nem mentheti fel Erdély fejedelmeit azon kötelesség alól, hogy saját egyházaik érdekében ne igyekezzenek befolyásukat érvényesíteni. Ez különösen az *iskolaügy* és *irodalom* terén nyer kifejezést, mert mindkettő anyagi áldozatokat kíván, ezt pedig a fejedelmek nyujthattak legkönnyebben. .

Az *iskolát* kezdetben az egyház szempontjából fog-

ták fel, de egyre világosabban bontakozik ki, hogy az iskola által nyújtott műveltséget, mint államfenntartó tényezőt mérlegelik. Ez az oka annak, hogy míg a fejedelmi korszak kezdetén forrásaink vígasztalannak tün- tetik fel az iskolák helyzetét, a fejedelmek gondosko- dása folytán számuk egyre szaporodik és az iskolák kapui a törvény hathatós védelme alatt megnyílnak a jobbágyok előtt is. A derék fejedelmek és példájukat követő főurak nemcsak iskolákat alapítanak, és épí- tenek, hanem arra is gondjuk van, hogy a sze- gény tanulók semmiben szükségét ne lássanak. Ér- dekes tünet, hogy az akkori háborgó idők a szegé- nyebb sorsúaknak inkább engedtek alkalmat a tanu- lásra, mint az előkelőbbeknek, akiket kötelességük már gyermekkorukban a haza szolgálatára készítetett. A fejedelmek közül többen alig végeztek iskolát s bár nagy tehetségük, értékes tapasztalataik folytán a leg- nehezebb körülmények között is megállták helyüket, de mégis érezték, hogy a gyermekkori tanulás hiánya mi- lyen pótolhatatlan veszteséget képez. Bethlen Gábor például öreg korában vett nyelvleckéket és az összes fejedelmek között a legtöbbet tett az oktatásügy eme- léséért. Nemcsak ő, hanem más fejedelmek is ünnepe- lyes oklevelekben hirdetik, hogy az ország érdekeit szellemi fegyverekkel is lehet szolgálni és ennek kifeje- zést adott a nagy fejedelem, midőn a lelkészeket mind- két nembeli utódaikkal együtt nemesi rangra emelte.

A fejedelmeken kívül magánosok is sok áldozatot hoznak az iskolákért, a legrendszeresebben azonban a századok.

Ilyen buzgóság mellett terjedt és egyre mélyebbé

váit a műveltség, ami kifejezésre jut az *irodalomban* is. A kor irányzatának megfelelően a vallásos irodalom virágzik legjobban és ezt követi a történetírás; de a költészetet és jogtudományt sem hanyagolják el. Különösen a történetírásban, jogtudományban és költészetben nyer kifejezést Erdély nemzeti hivatásának mély átérzése.

Hiba lenne ezen irodalmi termékeket a mai ízlés, a mai kritika szempontjai szerint megítélni. A fontos az, hogy ez az irodalom túlnyomó részben nyelvben, szellemben magyar. A mohácsi vész előtt csak elvétve akadunk magyar nyelvű irodalmi termékekre. Édeskevés az a hagyomány, amit Erdély a mohácsi vész előtti Magyarországtól e tekintetben átvett: Verbőczy jogtudományi munkájának és Bonfini históriájának korai magyarra fordítása mutatja az irányt. Még azt is megmagyarosítja, amit a múlt szent hagyományaként idegen ruhában vett át. Magyarra tette a közélet és irodalom nyelvét, áthatván mindkettőt a legnemesebb, a legmagasztosabb nemzeti eszmével.

Ez az eszme küzd, birkózik törökkel, némettel. A politikai életben a körülmények szerint alakoskodik, ruhát cserél a siker érdekében: az irodalomban azonban a legnagyobb őszinteséggel nyilatkozik meg. És bár politikai téren el is bukott az erdélyi fejedelmek nemzeti törekvése, a komoly műveltség alapjaira fektetett nemzeti eszme az önálló nemzeti fejedelemség után beköszöntött szomorú megpróbáltatások napjaiban is viraszt, örködik a nemzet sorsa fölött.

Ime! a lehető legrövidebben megrajzoltam a nemzeti fejedelemség életének kereteit. E keretekben min-

denütt csaknem korlátlan hatalom jut a fejedelmeknek. Éppen ezért beszélhetünk az erdélyi fejedelmek nemzeti politikájáról.

III. FEJEZET.

Az erdélyi fejedelmek nemzeti politikája.

A mohácsi vész után egyszerre két királya volt a szerencsétlen Magyarországnak: *János* és *Ferdinánd*. János megtestesülése a vegyesházbeli királyok alatt sokszor megalázott nemzet vágyainak: vérünkbeli való vér. Ferdinánd a Habsburg-család tagja, kit szerződésekre, örökségre való hivatkozás vezetett a magyar trónra s a fegyver ereje, ígéretek varázsa és ellenfelének erélytelensége szilárdította meg.

A két király sokat harcolt és sokat alkudozott egymással. Az alkupontokban Ferdinánd mindig csak a saját érdekeivel törődött; János király pedig a nemzet jogait, érdekeit is igyekezett vele szemben biztosítani. Saját érdekeiről, ambíciójáról le tudott mondani, de a nemzet életérdekeinek biztosításáról nem. Mert érezte, hogy azt Ferdinánddal és utódaival szemben biztosítani kell.

Volt még valami, amiről legszerencsétlenebb napjaiban sem akart, nem tudott lemondani: *Erdély*. Nem azért, miként egy történetíró állítja, hogy itt kezdte politikai pályafutását, itt élvezte először az uralkodás mámorító ízét, — hanem azért, mert többször kifejezett meggyőződése volt: hogy *Erdély erejével Magyarországot könnyen vissza tudja szerezni, de ha*

Erdélyt elveszíti, annak visszaszerzésére az egész Magyarország ereje sem lesz elégséges.

János királynak ez a véleménye politikai örökségképen száll át utódaira, illetőleg az erdélyi fejedelmekre. Ekép mondta el Báthory István lengyel király korában Possevino jezsuita atyának.

Ebből az alapelvől nagyon könnyű levonni a következtetést. Mikor János király Erdélyhez ragaszkodik, tulajdonképen az *egész Magyarország egysége* lebeg szemei előtt és midőn az ő meggyőződése politikai végrendelet gyanánt száll át utódjára és az erdélyi fejedelmekre, az ő politikájuk végcélja sem lehet más, *mint az egységes Magyarország és független nemzeti királyság visszaállítása.*

Ez oly természetes, hogy bővebb igazolásra nem is szorul; egy szétszaggatott nemzet fiai míg nemzeti öntudatukat megtartják, más célt nem is ismerhetnek. Tudnunk kell azonban, hogy más dolog egy magasztos, nagy nemzeti cél kitüzése és más annak szolgálata. A legmagasztosabb cél mellett is számot kell vetni a valósággal, a lehetőségekkel, mérlegelni kell a veszedelmeket, a körülmények szerint kell változtatni az eszközöket és bizony gyakran meg is kell alkudni. Erdély fejedelmei sem tehettek másként, de azt lehet mondeni, hogy kivétel nélkül a nagy cél felé törnek, még akkor is, midőn ellenséges hullámok látszólag más irányban sodorják.

Mikor a sokat szenvedett János király halálos ágyán fia sorsáról intézkedik, mikor a megértő, hű tanácsosok a nagyváradi béke végrehajtását megakadályozzák, mikor a csecsemő János Zsigmondot király-

nak választják, a kegyeleten, hálán és személyi hűségen kívül valami más törekvés is érvényesül. Van ennek a szerződésszegő pártnak valami morális alapja, midőn annyi szenvedés után a béke és nyugalom helyett ismét csak a megunt háborút, a megpróbáltatásokat, a szenvedést választja. Ezt választják nemcsak önmaguknak és az országnak, hanem János király bánatos özvegyének és tehetetlen gyermekének is. Mert az a gyermek egy szent, nagy eszme egyetlen megtestesülése: korán meg kell ismernie a megpróbáltatásokat, a szenvedést, a lemondást, a bujdosást, kitartó, végnélküli küzdelemre kell acéloznia idegeit, mert senki más, csak egyedül ő testesítheti meg az egységes, szabad magyar nemzeti királyságot.

Mellette áll egy folyton síró, gyászba borult özvegyasszony: *az anya*. Idegen földön ringott bölcsője. Mi köze neki a nagy nemzeti eszméhez!? Ő elsősorban anya és anyai kötelességének tekinti, hogy fia nyugalomát, boldogságát biztosítsa. Sír, alakoskodik, az ellenséggel összejátszik, mert nem tudja még a kötelesség, az eszme súlyát elviselni. Apatikusan türi, hogy fölötte uralkodjanak, de minél nagyobbra nő fia, annál jobban megbarátkozik a nagy eszmével. Midőn erős férfiak tántorodnak meg és buknak el a nagy zivatarban, ő akkor lesz harcerakész, erős, anélkül, hogy többé megalkuvást ismerne.

Mellette továbbá a sors embere: *Fráter György*. Tulajdonképpen ő Szapolyay János politikai végrendeletének végrehajtója. Egy cél lebeg szeme előtt: az ország egysége, *lehetőleg* János Zsigmond uralkodása alatt. Ura politikai végrendelete szellemében *Erdélyt*

tette azon terület központjává, melyet a gyermek János Zsigmond részére a török meghagyott. Alig szervezte meg az új országrészt, csalódott a törökben és tragikus összeütközésbe jutott hazafias kötelességével János Zsigmond iránti személyi hűsége. Tragikus halála előtt még ki tudta erőszakolni az egyességet a gyűlölt némettel, valamint a küzdelmek alatt megedezett Izabella és János Zsigmond távozását.

A magyar történelem egyik legszomorúbb jelenete a távozás alkalmával a szent korona átadása.

A szent korona János Zsigmond hatalmában jelképezte az ország egységét nemzeti király alatt; Izabellára nézve pedig fiának, utódainak királyságát.

Midőn a meggyötört, könnyező Izabella Ferdinánd biztosainak megható beszéd kíséretében átadta a szent koronát, velt néhány látnoki szava az erdélyi biztosokhoz is.

„Adja Isten, legyünk hamis jövendölők, de félő, hogy ezzel a koronával többé maga nemzetéből nem koronáz kegyelmetek.“

Ki hitte volna akkor, hogy Izabella jóslata évszázadokra, talán örök időkre szól!?

Átvették az „angyali szent“ koronát egy idegen család képviselői. Elvitték magukkal messzire. János Zsigmond is messze földre indult bujdosásra édesanyjával. Csak az emlékü maradt meg Erdélyben; és a koronának egy ékköve. Aki elorozta, Bocskay Istvának ajándékozta, ő pedig Báthory Zsigmondnak. Mindketten közel álltak ahhoz, hogy magyar királynak koronázzák őket. Azután az az ékkő is elveszett, való-

színüleg akkor, midőn Báthory Zsigmondnál Prágában házkutatást tartottak.

A korona és utolsó ékköve is elveszhetett, de János király politikai végrendelete nem ment feledésbe. Ha volt valaki Erdélyben, aki annak igazságában nem hitt, ha volt valaki, aki azt hitte, hogy német gyámkodás alatt a török ellen meg lehet menteni Magyarországot; Ferdinánd rövid erdélyi uralkodása elég volt arra, hogy kiábrándítsa. Sokan felkeresték a büjdosó fiatal királyt, János Zsigmondot, sokan a töröknél kerestek oltalmat. A török megparancsolta az erdélyieknek, hogy hívják vissza János Zsigmondot. Ez esetben szabadságában meghagyja Erdélyt és oltalomban részesíti; ellenkező esetben eltörli a föld színéről.

Bár az erdélyi várak még Ferdinánd híveinek birtokában voltak, a tordai gyűlés (már jóval előbb a kerekii is), elhatározta Izabella és János Zsigmond visszahívását.

És Erdély élt tovább, mintha semmi sem történt volna: török védnökség alatt önálló fejedelemség keretében... Csak a szent korona veszett el... Ennek pedig nemzetünk életére súlyos következményei voltak.

Ha máskor nem, de koronázáskor a Habsburg-család soros tagja eljött Magyarországra és az ősi szokások szigorú megtartásával magát magyar királlyá koronáztatta. Azután sietve távozott. Ez az aktus azonban törvényesítette uralmát, — míg a magyar nép sorsát megosztó, a magyar nép boldogulásáért, testi-lelki szabadságáért küzdő erdélyi fejedelmek törekvései törvénytelen szint öltöttek. És ezt magyar emberek hirdették leghangosabban!

Izabella és János Zsigmond a török szultán és francia király pártfogásával tértek vissza Erdélybe. Ezt a küzdelmekben megedzett Izabella ki is használta. A mohácsi vész előtti magyar királyi hatalom reminiscenciáiból az abszolút erdélyi fejedelmi hatalmat teremtette meg. Abszolút hatalma és korlátlan külpolitikája azt a célt szolgálja, hogy fiának visszaszerezze a magyar trónt. Ezért ragaszkodik a törökhöz, ezért szövö az összeköttetés szálait a franciákkal, a nemzeti királyságért lelkesülő magyar főurakkal... és midőn halálát közeledni érzi, a Habsburgokkal is. János Zsigmond önálló uralkodása kezdetén arra törekszik, hogy a török támogatásával hatalmát kiterjessze egész Magyarországra*) vagy legalább is annak északkeleti részére, nem feledkezvén el arról, hogy Szulejman szultán Budát csak oltalmába vette, az ő nagykorúságáig. Midőn azonban a szultánnal találkozott (1566.) ki kellett ábrándulnia e reménységből.**)

Ez indítja arra, hogy keresse a császárral való megegyezést is. Ezen irányban már előbb is tárgyalt, még pedig olyan feltételeket szabva, melyek tisztán elárulják törekvéseit. Kívánja a királyi cím megtartását, Ferdinánd kisebb leányának kezét és nászajándékul Erdélyhez Magyarország dunáninneri részét. Fogadja őt Ferdinánd fiává. *Törvényes utódai kihalása esetén az ő utódaira szálljon az egész Magyarország!*

Hasonló ajánlatot tett már az öreg János király is

*) Filium Johannis regis in omnibus factis, verbis et cogitationibus suis eius esse intentionis, ut totum regimen regni Hungariae adipisci possit. *Pray: Epistolae procerum.* III. k. 148. 1.

***) M. H. H. XXX. k. 3. 1.

Izabellával történt házassága előtt. Azért is házasodott oly későn, mert nem akarta elzárni a lehetőségét egy házassággal egybekötött előnyös kiegyezésnek, amely mégis csak tartósabb, mint egy háború után kötött béke. János Zsigmond is e miatt halasztgatta házasságát, — pedig a jövőért aggódó alattvalói országgyűléseken is egyre unszolták.

Ferdinánd e követeléseket visszautasította. Ellemezte például a királyi cím megadását, mire János Zsigmond követei nyíltan megmondják, hogy ahhoz nemcsak uruk, de *alattvalói* is ragaszkodnak.

Érdekesen kapcsolódott be János Zsigmond királysága a Miksa választása fölötti vitába. A magyar tanácsosok bátran rámutattak arra, hogy Miksa megkoronázása ellenkezik a török császár és János Zsigmond érdekeivel, Ferdinánd véleményével szemben ragaszkodnak ahhoz, hogy Miksát koronázása előtt formálisan meg kell választani. A választás annál inkább szükséges, mert a király elsőszülött fiát szokták megválasztani, most pedig nem egy, *hanem két királynak* van elsőszülött fia. Ferdinánd kimondhatatlanul felháborodott ezen a vakmerőségen.*) Nemcsak az bántotta, hogy az ő fia mellett szóba jöhet ellenfele fia, hanem az is, hogy ő jól tudta azt, hogy János Zsigmond állandó összeköttetést tart fenn magyarországi párt-híveivel. Tényleg míg Ferdinánddal s majd utódjával, Miksával alkudozott, ébren tartotta magyarországi pártját és izgatta a törököt is. Körülbelül arra az időre látta előkészítve a talajt a habsburgi rész elfoglalására, mikor II. Szelim szultán Miksával megkötötte a béke-

*) M. O. E. IV. k. 460 és 470 l

szerződést. Ekkor értesítette arról, hogy az összes főurak levelet küldöttek hozzá, melyben bejelentik: „Harcszágunkban és városainkban békében és nyugalomban lakhatunk, miként annak előtte és birtokaink kezeinkben maradnak, valamennyien meghódolva és engedelmeskedve adófizetők leszünk.“*)

A szultán válaszában látszik, hogy mennyire bántja az, hogy későn jött e jelentés. Annyira tisztességes, hogy ő nem akarja a békét megszegni, de János Zsigmondot arra inti, hogy titokban tartsa fenn az összeköttetést a magyar „bégekkel“, — adjon nekik biztató, kedveskedő szókat, tegyen velük titokban szép egyességet és szövetséget s egy szív és egy lélek lévén, figyeljék, hogy miben szegi meg a bécsi király a békét.

Bár a szultán ismételten visszatért e tárgyra, János Zsigmond betegsége által is befolyásolva, Miksával ismét felveszi az alkudozás fonálát. Nagy hatással volt e körülményre az is, hogy Báthory István után Békes Gáspár befolyása alá került, aki meg is kötötte Miksával az u. n. speyeri egyességet, mely János Zsigmondra nézve régi reménységéhez és sok küzdelméhez képest sok lemondást jelentett, nagy eltávolodást a nemzeti eszmétől, de legalább a beteg fejedelem részére biztosította volna élete végén a nyugodalmat és egy Habsburg hercegnő kezének elnyerésével utódai jövőjét.

Biztosította volna... ha a szerződés életbelépését megérte volna.

Korai halálával még egy reménység ment füstbe:

*) Legalább is így idézi II. Szelim szultán. *Karátson Imre*: Török-magyar oklevéltár 92. l. Ezen összeesküvés egyik vezetőalakja Bocskay György, István fejedelem apja volt. *Hadtörténelmi közlemények* 1893.

az ő nagybátyja, Zsigmond Ágost lengyel király, magtalan lévén, az ő részére előkészítette a talajt a lengyel királyság elnyerésére is, azonban a természet rendje ellenére túlélte őt.

A történetírók általában kedvezőtlen színben tüntetik fel a szerencsétlen választott királyt. Pedig egész életét küzdelemben töltötte. A legterhesebb örökséget kapta, hogy kétségbeejtő, reménytelen körülmények között egy moraliter is bomlani kezdő nép eszmei vezére, lelke, megmentője legyen. Még a lehetetlent is megkísérelte hivatásának betöltése végett. *Eszközül kapott egy fajilag, vallásilag megszakadozott ország-roncsot határok nélkül (Partium.) Bent gyűlölködés, kifelé állandó csetepaté és komoly harc dúlt. Neki sikerült az erdélyi állam szervezését befejezni, a vallást az akkor még példátlan szabadelvű törvénnyel teljesen magánügygé tenni és nemzeti királysága győzelméért is megtett mindent, amit lehetett. Kísérletezett török, francia támogatással háború útján, kísérletezett a magyarországi urak megnyerésével, a lengyel királyság megszerzésével, — minden lehető eszközzel, míg eljutott a békéhez, a Habsburgokkal rokoni viszonyba lépéshez, hogy atyja végrendeletét legalább részben teljesíthesse.

Elmondhatjuk, hogy igen súlyos körülmények, szakadatlan küzdelmek között, politikában és harcban nemesen megállta helyét. Amit ő a körülmények változása szerint megkísérlett: *a partium határainak kiterjesztése, magyar párthívek megnyerése, a lengyel királyság megszerzése és a Habsburgokkal való rokonság útján a jövő békés biztosítása*, oly irányok, melyekre

utódai is visszatértek és tulajdonképpen újat nem is produkálhattak.*) Bátran mondhatjuk: az ő politikája irányt szab az utódoknak.

Báthory István és Kristóf.

János Zsigmond emlékét a speyeri egyesség homályosította el, mert annak sikerében nem sokat bíztak. Ami jóval kecsegtethetett volna, az abban biztosított házasságkötés, az úgy is lehetetlenné vált. Egy okkal több tehát, hogy a legkiválóbb erdélyi politikusok az egyesség bemutatását és ratifikálását megakadályozzák. A fejedelem halála után az volt a kérdés, hogy a speyeri egyességet tudomásul se véve, kit válasszanak fejedelemnek.

A választás a porta kívánságának megfelelően, a legkiválóbb erdélyi főúrra, *Somlyai Báthory Istvánra* esett. Báthory leleményesen, és ahol kellett, erélyesen, rendet teremtett Erdélyben, eltávoztatván a speyeri egyezés káros következményeit. A belső viharok lecsillapítása, ellenfele, Békes Gáspár legyőzése után rendbe hozta Erdély belső ügyeit, különös figyelemmel lévén arra, hogy az adók és ajándékok pontos beküldése és az összeköttetés állandó fenntartása által még jobban megnyerje a török bizalmát. Nem mintha szerette volna a törököt, hanem mert olyan tényezőnek tekintette, mellyel feltétlenül számolni kell. Gyakran szokta mondani: „Valamely fejedelem egy ő maga erejével megveri a török császárt, lovászul szolgálom én azt“.

*) Kivételnek csak a vajdaságok megszerzését mondhatjuk, de a vajdaságok fölött is felügyeletet gyakorolt János Zsigmond azon bizalomnál fogva, mellyel iránta a porta viseltetett.

Bölcsességének, kiváló tulajdonságainak híre messzi terjedt, minek következtében egy tekintélyes párt lengyel királynak jelölte és megválasztását a főpapok és kath. főurak ellen keresztül is vitte. (1575.) Választásának sikeréhez hozzájárult Murad török szultán is, aki őt nyomatékosan a lengyelek figyelmébe ajánlotta.

Miután trónját elfoglalta, a medgyesi gyűlés testvérét, *Kristófot* vajdává, a király helyettesévé választotta, a porta pedig székében megerősítette. Míg István trónra lépése alkalmával a speyeri egyesség értelmében Miksának titokban hűségesküt tett, Kristóf ezt elmulasztotta. Ez egyet jelent azzal, hogy Erdély fejlődelmé formailag is független a német császártól, illetőleg magyar királytól.

Kristóf István király utasításai szerint uralkodik. Egyetértésük, üdvös intézkedéseik emelik Erdély hatalmát. Ez időben Erdély közel áll ahhoz, hogy a tünémenyesen emelkedő Báthory-dinasztia alatt keletkező nagyhatalom magvaképpen megtestesítse János király végrendeletét. *„Mit kívánjon éntőlem az én hazámnak és atyámfainak szerelme, sőt az Isten, az ki engem ez állapotra emelt; szüntelen elmémben forgatom“* — írja Báthory István egyik levelében. *„Mi lehetne pedig Isten előtt üdvösségesb, avagy ez világ szerént híresb, nemesb, mint az, ki hazáját veszendő állapotjából fel-emelhetné, avagy csak megsegíthetné... de ha jó fundamentummal nem cselekednénk, magamnak hiában való munkát és gonosz hírnevet, az hazának pedig hirtelen való veszedelmet vonnánk“*.

A jó fundamentumhoz tartozik elsősorban a törökkel való barátság ápolása, — és a pápa megnyerése. Az

előbbit a már bevált módszer szerint kezeli, a pápát pedig a róm. kath. egyház érdekeinek szolgálatával, a jezsuiták támogatásával, Erdély rekatholizálásának ígéretével akarja megnyerni. Olyan sikereket ígér, milyent a Habsburgoktól nem remélhetett a pápa. Kiegészíti ezt az Erdéllyel szomszédos vajdaságok megtörésével, és a magyar urak megnyerésével. A magyar urak közül „egy néhány szót adtanak vala“, és annyira nyilvánossá lett a dolog, hogy Báthorynak a magyar trónra való törekvéséről a spanyol követ is beszámol.

Éppen e törekvése miatt nem köt békét a bécsi udvarral. Csak két ok tartja vissza egyelőre a cselekvéstől. Egyik a muszkák támadása, mely leköti Lengyelország erejét, a másik pedig az, hogy Rudolfot legitim uralkodónak tartja, be akarja tehát várni halálát. „Ha Isten könyörülne rajtunk és ez mostani császártokat, királytokat, kit én igen beteges embernek értek, *ez világból kivenné*, ottan megszabadulnátok és minden zenebona nélkül *szabad választástok* lenne. És az világ sem rágalmazna sem tütöket, sem azt, aki oltalma alá venne.“

Bármily titokban instruálja magyarországi híveit, Bécsben mégis tudomást szereznek törekvéseiről, azonban azt remélik, hogy a porta nem fogja őt támogatni, mert fél hatalmának növekedésétől. Azonban e feltevésükben csalatkoztak. „A porta soha nagyobb maga ajánlását nem jelentette, mint most.“ „És Báthory István királyt késérgeté, abban fárasztván magát, hogy meg ne elégednék a lengyelországi királysággal, hanem nyulna a magyarországi királysághoz is... A magyar urak közül is találkoztak, a kik őt arra ingerelték.“

Sőt a szultán az orosz cár állítólagos halála hírére arra kéri, hogy választasson cárnak török-barátot, és ajánlja unokatestvérét, Endre bíbornokot.

A mostoha viszonyok megakadályozták, hogy István király e célját elérje, de előkészítette a sikert utódainak. Biztosítani kívánta a lengyel trónt a Báthory-családnak örökösödés jogcímén, de az e célra kitűzött országgyűlést nem érte meg. Biztosítani akarta a magyar királyságot „per fas et nefas“ (!?) öccse, Zsigmond részére, igyekezve megnyerni a magyar urakat; „a cseheket és morvákat is nagyban édesgette.“ Amennyiben Zsigmond elnyerte volna a magyar és lengyel királyságot, erdélyi fejedelemmé Zamojszky János lengyel kancellárt akarta megválasztatni, kihez nőül adta Kristóf fejedelem leányát, Grizeldát.

Mikor halálát közeledni érezte, Erdély kormányzóját, Giczy Jánost is állítólag megeskette, hogy a terv sikeréért fog munkálkodni.

Magyar- és Lengyelország uniója a Báthoryak alatt, szövetségben Erdéllyel, az orosz trónon esetleg egy másik Báthory!... minő szédítő perspektiva a meggyötört, lealázott magyar nemzetre! Ha nem sikerülne, még akkor is van egy szerényebb, de biztos sikerrel kecsegtető terv: a török protekciójának kiterjesztése Magyarországra is! Ez is javulást jelentene a Habsburg uralomhoz képest és egy lépést az egyesülés felé.

Életében e tervekből a legitimizmus fantomjának túlzott tisztelete miatt nem valósított meg semmit, csak előkészítette. Erdély közönsége mégis érezte, hogy nagy és örvendetes változások előestéjén áll. Addig is élvezte

a békét, nyugodalmat, jólétet és azt a büszke öntudatot, hogy „véréből való királyt idegen nemzeteknél is lásson.“

Békét, nyugodalmat, jólétet, reménységet, mindentönkre tett egy korcs utód,

Báthory Zsigmond.

Senki sem okozott Erdélynek több szenvedést, mint ő; nem is hanyatlott Erdély soha oly rohamosan, mint az ő idejében. Mindezen változások az ő titokzatos, beteg lényével vannak összefüggésben.

Az akkori babonás hit már születéséről sok rossz omenet jegyzett meg. Születésekor eldült a városi templom tornya; koraszülött volt; mikor a világra jött, tenyerei vérrel voltak tele; dadáinak emlőit véresre harapta; nem adhattak madarat úgy kezébe, hogy meg ne fojtsa; mikor fürösztötték, hallá változott. Ebből kész volt a következtetés: véres kezű, kegyetlen és változékony ember lesz! Mégis megválasztották, mert néhány főurat lekenyereztek, mert kellemetlen lett volna az ellenállás; megválasztották nem a „*valóságot*“, hanem a *reménységet*“, pedig közmondás volt Erdélyben: *Jajt kiált Isten annak az országnak, melynek gyermekfejedelme vajjon.*

Uralkodásának kezdete a sok rossz omen ellenére is sok jót ígért. Kristóf halála után a bölcs István király még több időt szentelt Erdélynek, és bár a kis-korú fejedelem helyettesítésére tett első intézkedései, „a sokak tanácsa“, némi visszavonásra adott alkalmat, végül engedett az erdélyi országgyűlés óhajának, és Giczy Jánost nevezte ki gyámkormányzónak. Giczy

bölcs kormánya alatt Erdély tovább fejlődött és a fejedelem is igen szép, rokonszenvet keltő ifjává serdült. Egyelőre csak az adott okot aggodalomra, hogy a jezsuiták nagyon körülvették és igen nagy hatást gyakoroltak rá. Ebből nem volt nehéz arra következtetni, vagy legalább is amiatt aggódni, hogy Zsigmond eltér az erdélyi politika gyakorlatias, de üdvös irányától és elvi kérdésből a törökkel szakít. Éppen ezért, midőn Zsigmond idő előtt át akarta venni az uralmat, az országgyűlés föltételül szabta a jezsuiták eltávolítását. Zsigmond engedett is. Kezdetben unokabátyjaival és a tanácsosal egyetértésben uralkodott, a hagyományos erdélyi politika szerint ápolva a jó viszonyt a törökkel, és nagy gondot fordítva hatalma növelésére. Így biztosították a török jóindulatát, mely Zsigmondot soká kísérte élete útjain, mindig hatalma emelésén buzgálkodva. Kivételesen fordult elő ugyan ellentét is kormányváltások idején, de akkor sem annyira ellenséges indulatból, mint inkább a diványülő pasák részéről, nagyon is átlátszó zsarolási színezettel.

Zsigmondnak első komoly külpolitikai akciója István király halála után a lengyel trón megszerzésére irányult. Még ekkor unokabátyjaival jó viszonyban csak a család érdekeire van tekintettel; azzal is meg lenne elégedve, ha Báthory Andrást, vagy Boldizsárt választanák meg. Ezért összeköttetésbe lépett sógorával és más párthivekkel. Ugyanerre intette a szultán is, aki követei útján érdeklődött: „Az az én akaratom, hogy vagy Te, vagy a Te nemzetedből való legyen. Valamiképpen Te gondolod jobbnak lenni, hát add értésemre!”

De hasztalan volt a szultán közbelépése is; a lengyelek István erélyes uralkodása után nem óhajtottak egy másik, talán hasonló erélyü Báthoryt. Ehhez járult az, hogy Zsigmond elégséges pénzáldozattal sem alapozta meg törekvését. A lengyelek tehát a porta és az erdélyi tanács ajánlatát, hogy számíthatnak a porta és Erdély támogatására, nem vették elég komolyan. A Báthoryaknak elenyésző kis pártja volt; egy nagyobb töredék Miksa osztrák főhercegre, a többség János Zsigmond svéd trónörökösre szavazott. A két király között kitört a harc. A portának és Erdélynek egyező érdeke volt, hogy a Habsburgok további erősödését megakadályozzák. Minthogy a Báthory-pártiak is segílyt kértek, Erdély Miksa ellen avatkozott be, dacára annak, hogy Rudolf császár Károly főherceg 12 éves leányát Zsigmondnak ajánlotta nőül.

Az erdélyi politika még akkor távol volt attól, hogy ily csábításokra reagáljon. István király végrendelete és rokonsági összeköttetés révén is, Zsigmond gyakran járattja követeit Lengyelországba, hogy fenntartsa a jó viszonyt, mert tudja azt, hogy az új lengyel királyra száll nem sok idő múlva atyja öröksége, és a svéd trón miatt elhagyja a lengyelt. Ennek dacára hír szerint Miksával az utódlásra nézve megegyezett, sőt Miksának feleségül ígérte nővérét is. Zsigmond mindent megtesz e törekvések ellensúlyozására. Egyfelől magyarországi híveinek számát szaporítja, másfelől pedig a portát mindenről értesíti. A szultán közbe is lép; a lengyel királynál tiltakozik az ellen, hogy nővérét Miksához nőül adja, hanem inkább Báthory Zsigmondot ajánlja figyelmébe. Mikor meg arról érte-

sült, hogy János Zsigmond lengyel király osztrák főhercegnőt akar nőül venni, Báthory Zsigmondot értesíti, hogy ebbe soha sem fog beleegyezni, és ha tiltakozása ellen mégis megtörténne, el fogja üzni és őt ülteti a lengyel trónra.

Még jobban előtérbe lép a lengyel trón kérdése, mikor Zsigmond egyelőre ideiglenesen visszatér Svédországba. A szultán a legerélyesebben ajánlja a lengyelek figyelmébe a fejedelmet, őt pedig fokozott figyelemre és gyakori jelentéstételre utasítja, minek következtében Zsigmond csekély kísérettel álruhában meg is jelent Lengyelországban.

Ily előzmények után természetesen elterjedt a híre egész Európában, hogy Zsigmond lesz a lengyel király. Minthogy János Zsigmond Miksát óhajtott utódjának, a Habsburgok azon dühöngtek, hogy „*a három farkas fog*“ (a Báthoryak címere) megint áthúzza hatalmi törekvésüket. Maga Zsigmond sem titkolta többé szándékait, sőt annyira nyíltan beszélt reményeiről, hogy házasságát is addig kívánta halasztani, amíg lengyel királlyá nem koronázzák.

Mennyire közelinek vélte célja elérését, az is mutatja, hogy Olaszországba leánynézőket küldött, sőt a szultánnak is bejelentette szándékát, a szultán azonban nem adta beleegyezését, attól tartva, hogy ellenséges befolyás alá kerül (Florenc, Velence). Azt üzenete, hogy ha Erdélyben nem talál neki tetsző leányt, egyik kedves leányát hozzáadja feleségül és vele hozományul *Buda várát*.

Ez az ígéret bevezetés lenne a magyar királysághoz. Zsigmond kitérőleg válaszolt. Midőn azt írja, hogy

csak a főurak sürgetik házasságát, a szultán megsértése nélkül azt a látszatot kelti, hogy reá nézve még nem sürgős az ügy; másfelől azonban hangoztatja, hogy a szultán akarata ellenére semmi esetre sem fog házasodni.

Tulajdonképpen ezzel jutott el a krízishez. Az ő lengyel királysága érdekében tatárhadak árasztják el Lengyelországot, — és más oldalon a szultán rokonságot, és Buda várát ajánlja.

Ez több volt, mint amennyit egy keresztyén erkölcsi elvekben nevelt, vallásos kedélyű ember lelkiismereti furdalás nélkül elfogadhatott. E pillanatban kezdődik ingadozása. Hatalmi vágya és erkölcsi érzéke haragra kelnek. Egyik nap még a legkiválóbb erdélyi főurak vérént ontatja, kiknek annyi hálával tartozik, azért, mert a némettel cimboráltak; másnap pedig a török iránt érez irtózatot.

Valósággal búskomorságba esik. Lelki depresszióját fokozza az, hogy nem sokkal előbb udvarába került a törvény kijátszásával kanonok ruhában *Carillo Alfonz, jezsuita atya*.

Nem kellett sok moralizálás, hogy a gyermekkorában elhullatott magvak érésnek induljanak. Zsigmond a célszerűségi szempontokat, az erdélyi politika praktikus hagyományait kész feláldozni a magasabb elveknek.

Ezt elősegíti a sokszoros bukás után minduntalan nagyvezérségre emelkedett Szinán pasa modortalansága, megalázó, goromba fellépése és túlzó követelései.

Ha talán Szinán azon kezdi, hogy a közös ellenség, a német ellen kér segítséget, ha megígéri, hogy a

hódítványokkal Erdély határait is bővíti, Carillo atya magvai nem hullottak volna olyan hálás talajba; de Szinán goromba katona volt, a lelki hatásokkal nem törődött; ő csak a török hódoltság határait akarta kiterjeszteni és követelt annyit, amennyit Erdély csak önjaváért lett volna hajlandó nyújtani.

A nagyvezérek sűrű változásainak nyomán volt már kellemetlensége az előző fejedelmeknek is, Zsigmondnak magának is nem egyszer. Maga Szinán pasa előbbi nagyvezérsége idején is követelt már nagy dolgokat; meg volt erre már a recept a ravasz erdélyi politikában. Ugyanezen receptet veszi elő és nagyszerű eredménnyel alkalmazza most is Zsigmond fejedelem; de most még valami mást is cselekedett: Carillo atyát követségbe küldte Rudolf császárhoz. — És ez a lépés végzetes lett reá és Erdélyre nézve.

Nem azért, mert Erdélyt kiszolgáltatta a Habsburg érdekeknek, mert ez az avult felfogás nem felel meg a tényeknek; még csak azért sem, mert a Habsburgokkal igen tisztességes, Erdélyt nagyban emelő feltételek mellett kiegyezett, — hanem azért, mert ez az egyesség egy kis államra nézve a feltétlenül kötelező kauciók nélkül történt. Zsigmond úgy szakított a törökkel, hogy a visszatérést lehetetlenné tette; mert a törökellenes liga ígéreteiben kelleténél jobban bízott. Az egyességnek három fontos pontja van a nemzeti politika szempontjából:

1. Erdély elismerése önálló fejedelemségnek (principatus absolutus); minek folytán fejedelemé megkapja a serenissimus címet.

2. Amit a török elleni háborúban erdélyi csapatok

elfoglalnak és a Báthory-család birtokai Erdélyhez tartoznak.

3. Zsigmond egy Habsburg-leányt kap feleségül.

A két előbbi a fejlődésre nagy perspektívát nyit. Mikor Szinán bánásmódja, parancsai Erdély vélt önállóságát mélyen sértették, itt elismerik az önállóságot; Szinán az erdélyi vért a hódoltság terjesztéséért kívánta, — itt Erdély hatalmának növeléséért hull minden csöppje.

Rokonság a Habsburgokkal; törekvése volt elődeinek is, mikor megundorodtak a török barátságtól. Ez a rokonság szentesíti a fontos egyesség becsületes megtartását egyelőre, — és nemsokára Rudolf után, vagy a megfogyatkozott Habsburgok remélhető kihalása esetén *az ország békés öröklését: Magyarország és Erdély egyesítését.*

Ez az oka annak, hogy Zsigmond a házassághoz annyira ragaszkodik, hogy *annak biztosítása nélkül nem hajlandó a többi pontokat sem elfogadni.*

Kétségtelen, hogy az egész szerződés becsületére válik Zsigmondnak és becsületére válik azt követő magatartása is; csak épen a köteles óvatosság hiánya és terve keresztül hajszolásában a kegyetlenség lenne megróható. Ahogy ő a szerbeket a török ellen kijátsza, megszervezvén a szerb pünkösdi királyságot, — ahogy ő a török torkában lévő vajdákat szövetségbe vonja, *elismertetvén velük hűbéruraságát is,* — határozottan igen jeles diplomáciai teljesítmény, mely Erdély külpolitikai súlyát nagyban emeli. Ugyanazt eredményezi széles körben felvett diplomáciai érintkezése. — Bármennyire visszataszító, de határozott és férfias az a

kegyetlensége is, mellyel elnémitja a törökpárti ellenzékét.

Ilyen kiváló bevezetés után a harctéren is babérokat szerez. A török csapatok súlyos vereségeket szenvednek; de a szultánnak a legjobban Báthory hálátlansága fájt. Nem gyűlölt úgy senkit, mint őt; nem szégyelt panaszkodni: „Zsigmond fejedelem az mely koncot elnyeltem, azt akarja kivenni a szájamból; étkemből pedig a kövérjít el akarja szedni“. Majd szépszerével ki akarta békíteni. Eszébe juttatta jótéteményeit; soha sem bántotta, ha baja volt valakivel, azt is megfenyítette. Kérlelte, hagyjon fel a német barátsággal; hozzáadja feleségül leányát; „*Budába teszi, egész Magyarországot kezébe bocsátja.**)

Tehát Zsigmond a töröknek is eszébe juttatja, miről néha megfeledkeztek: Szolimán végrendeletét, — Erdély barátságának és jólétének fontosságát.

Hogy a nagy reményekkel és nagy dicsőséggel kezdett háború folytatása szerencsétlenségbe fűlt, az még nem lett volna baj. Zsigmond annyi okosságot, annyi erélyt árult el, hogy még a szerencsétlenségből is ki tudta volna vezetni hazáját, ha nem zúdult volna rá egy nagy szerencsétlenség, mely őt lelki beteggé tette és minden lelki erényétől megfosztotta.

„Megbabonázták“, „... „megrontották“ mondták a régiek. Az erőtől duzzadó, daliás fiatal fejedelem nem tudta férfinek érezni magát fiatal felesége mellett. Hasztalan békült ki sorsával a szerencsétlen asszony és hasztalan könyörgött, hogy tekintsék egymást testvérek-

*) M. H. H. XXX. k. 51. l.

nek... szégyene űzte és nem hagyta nyugodni. Elhagyta a szerencse a harctéren is. Megbillent lelki-egyensúlya. Menekülni feleségétől, menekülni a tróntól; majd ismét megragadni a sors kerekét, kikényszeríteni a békét, — papi palástba burkolózni, elhagyott fejedelemségét ismét, meg ismét visszaszerezni, — a törökkel megbékélni*) — fejedelemségét erre, arra hagyni: ezen ellentétes irányok között hánykolódik. Rudolf, kinek hitbuzgalma felidézte a nagy háborút, fősvénysége miatt cserben hagyta, pedig volt annyi kincse, hogy a török kiűzésére elégséges haderőt fogadhatott volna. Még nagyobb csalódás érte, mikor az Erdélyért cserébe kapott oppelni hercegségben orgyilkosoktól kellett tartania. Ez volt a habsburgi hála!**) Szenvedés lett neki az élet, — de milyen szenvedés volt az erdélyieknek!? Básta és Mihály vajda szomorú korszaka a Báthory-kor fénye után! És mégis benne bíznak, őt visszaóhajtják. Csak a zivataros idők szörnyű fergetege, idegen erőszak tudja Erdélyből elűzni.

Bujdosik, szenved és hosszú szenvedése alatt ismét megtalálja énjét: a nagyratörő Báthory-lelket! Az események kikapcsolták ugyan Erdély politikájából, de a bújdosó fenntartja még összeköttetéseit. Mikor Bocskay, a magyarok Mózes, kivezette Magyarországot és Erdélyt a szenvedések hazájából, — a bécsi udvar még őt

*) Meg is egyezett egyszer. A szultán csak 1559-ben határozta el, hogy megfosztja trónjától és a lengyel királyt kérte, hogy hasson oda, hogy az erdélyiek válasszanak török barátot fejedelemnek.

**) Ezt Bocskay állítja épen Rudolf elé terjesztett követeléseinek záradékában. *Magyar Országgyűlési Emlékek* XI. k. 443. l.

akarja felhasználni Bocskay ellen, — Bocskay után trónkövetelőnek lép fel, — Báthory Gábor alatt pedig nem kisebb célt tűz ki, mint *a magyar és cseh királyság* megszerzését. Azonban elárulták és csak hosszas rabság után szabadult ki, hogy legalább mint szabad ember végezze sokat hányódott életét.*)

Természetesen az a sok szenvedés, melyet szerencsétlen uralkodása okozott, emlékére olyan homályt borított, hogy ami jót tett, ami kiválóság volt benne, azt is elhomályosította. Uralkodása a németes politikát ismét kompromittálta, a törököt pedig annak tudatára ébresztette, hogy Erdély iránt több jóakaratot kell tanúsítania.

Bocskay István.

A mérhetetlen szenvedések korszaka, melybe Erdélyt Báthory Zsigmond lelki betegsége taszította, sok kiváló embert és sok jeles cselekedetet szült, azonban a kedvezőtlen idő megemésztette ezeket. Minden kísérlet, mely Erdély önállóságának visszaállítására irányult, meghiusult és mivel a létező állapotok elviselhetetlenek voltak, felmerült az az eszme is, hogy legyen Erdély Lengyelország hűbérese. Eddig Lengyelország lépcső volt az erdélyi fejedelmek emelkedésére, lépcsőnek tekintették a magyar trónra, — most legalább védelmét kívánták. És míg Erdély e siralmas állapotra jutott, Ma-

*) M. T. A. oklevél-másolatai III. k. 234, 281, 303, 411, 412, 416, 423, 432, 438, 440, 441. Thurzó György szerint csak az erdélyi fejedelemség megszerzéséről lett volna szó (Thurzó György levelei nejéhez LXIX. l.) ugyanúgy Carillo levelezésében (M. H. H. XXXII. k.) azonban Báthory Gábort nem szeretették annyira, hogy az ő nyugalma érdekében fogságra vetették volna.

gyarország is sokat szenvedett. A Báthoryak korában vígan, büntetés nélkül konspiráltak és terveztek a magyar urak. Tudták jól Bécsben, illetőleg Prágában, hogy mit óhajtanak, de nem mertek gorombán felépni. Zsigmond szerencsétlensége, melynek mélyére nem tekinthettek, kiábrándítólag hatott a magyarokra. Elveszítették reménységüket. Ez megnyilvánult a 15 éves háborúban is. Contarini velencei követ éles szemével észre is veszi ezt. Azt írja: „A török elleni harcban a magyarok lanyhák és hidegek, mert nem bírván saját kormánytal, *saját királlyal*, nem törődnek vele, akár német, akár török uralom alatt vannak!“ Ezt az apatikus hangulatot, azt a pillanatot, mikor az erdélyi fejedelemségtől sem kellett félni többé, a Habsburgok alaposan kihasználták a magyarok elnyomására.

Szomorú állapotukban úgy az erdélyiek, mint magyarországiak csak a bujdosókban reménykedtek; azokban a hazafiakban, akik a nagy veszedelmek közepette sem tudtak szinlelni, megalkudni és akik a német kötél ellen a törökhöz menekültek.

A bujdosók szíves fogadtatásra találtak. Ellátásukról a porta szíves készséggel gondoskodott, megengedte nekik, hogy szervezkedjenek és a török seregben a Habsburg-részi várak elleni operációkban részt vegyenek. A bujdosók fejedelmet is választottak maguknak: egy olyan fiatalembert, aki kora ifjúságától, gyermekkorától kezdve, a haza szent szerelméért egész életét harcban és bujdosásban töltötte: *Bethlen Gábort**)

A kiváló ifjú nem tartotta magát alkalmasnak a

*) Báthory Zsigmond utáni szomorú korszakról és bujdosókról bővebben írtam *Iktari Bethlen Gábor* életrajzában.

nagy feladatra és azért érintkezésbe lépett Zsigmond fejedelem nagybátyjával, *Bocskay Istvánnal*.

Ezzel csodálatos emberismeretet és politikai érettséget árult el. Bocskay, Báthory Zsigmond uralkodása alatt a német-párt exponense volt. Carillo mellett ő vezette a tárgyalásokat Rudolffal, ő hatott arra, midőn Zsigmond lelki egyensúlya megrendült, hogy Erdélyt átadja Rudolfnak. Erdélyben találóan *német szívű* embernek nevezték. Ez a német szívű ember azonban kiábrándult, midőn látta, hogy a német ahelyett, hogy szerződéses kötelezettsége szerint a török ellen oltalmazná Erdélyt, maga a töröknél szörnyűbb módon pusztítja. A kiábrándulás után hibás politikai lépésének jóvátételére mindent megtett, visszavezette Báthory Zsigmondot trónjára, ami által a német előtt gyűlöltté tette magát. Basta már Erdélyben el akarta fogatni, — később Prágában fogságot is szenvedett. Kiszabadulván, magyarországi birtokaira vonult és egy alkalommal visszanyert erdélyi birtokait is meglátogatván, szemtanúja lett annak a határtalan pusztulásnak és végtelen nyomornak, melybe a német politika Erdély magyarságát taszította.

Valószínűleg erdélyi útja alatt ismerte meg a bujdosók szervezetét. Egy török foglyát váltságdíja megszerzésének ürügye alatt haza bocsátotta és ennek közvetítésével lépett érintkezésbe a bujdosók vezérével, Bethlen Gáborral.

Mindketten óvatos emberek; jó fundamentum nélkül nem akartak semmit kezdeni. A fundamentum építésére azonban a körülmények nem engedtek időt.

A véletlen folytán Bocskay levelei Bethlen Gábor

podgyászával Lippa alatt a hajdúk, onnan pedig gróf Belgiojoso, császári generális' kezébe kerültek.

Bocskay kénytelen volt az előkészületek befejezése előtt saját személyének védelmére is fegyvert fogni. Szövetségesül ígéretekkel, de a nemzetséges ügy őszinte ismertetésével is az „átkozott“ hajdúkat sikerült megnyernie. — A szikra lánggra lobbant; a szerencse kedvezett neki és szerencsés harcai közepette török segítséggel hozzácsatlakoztak a bujdosók is.

Az elkeseredett szabad csapatok elől a császári sereg zsoldos katonái hátrálni voltak kénytelenek. Pillanatok alatt összeomlott a Habsburgok magyarországi és erdélyi erőszakolt kártyavára.

Nem régen történt, hogy egy erdélyi társaságban a félelmes Basta azt újságolta, hogy a magyarok fölakarnak a császárra támadni és *királt akarnak maguknak választani*. Ki mint történhessen, nem gondolhatom“.

Ezzel az el sem képzelhető rémmel Belgiojoso kudarcai után neki is szembe kellett szállni; de most már hadi tudománya és régi szerencséje esődöt mondott: Bocskay csaknem az egész országot meghódította és gyors hajdúi Austriát, Morvát és Sziléziát is nyugtalanították.

A szerencsi gyűlés Bocskayt Magyarország fejedelmének választotta; az erdélyiek is fejedelmüknek kiáltották ki. Erdély és Magyarország fejedelme lényegében a magyar királyságot jelenti és hogy a formában se legyen hiány, a török szultán magyar királynak nyilvánítja s ennek jelvénye gyanánt elküldte neki egyik vërsio szerint a persa sah, a másik szerint pedig

a görög császár koronáját? Ugyanazon idő tájban a brasóinak a moesiai fejedelem koronájával kedveskedtek neki.

Két koronája is volt tehát; de a szokásos formások között még sem koronáztatta magát magyar királynak. Kényszerhelyzetében tűrnie kellett, hogy a török-szultán követe fejére tegye a koronát*) és azt is, hogy a rabságtól megszabadított hívei *felséges* címmel illessék,**) de tudta azt, hogy a legalis királysághoz a Prágában őrzött szent korona, Rudolf teljes legyőzése és lemondása lenne szükséges.

Kétségtelen, hogy a felkelés első izzó napjai alatt elkeseredésében azt a célt tűzte ki, hogy Magyarországot végleg megszabadítja a Habsburgok igájából. Még azt is el lehet hinni, amit Mátyás főherceg írt Rudolf császárnak, hogy t. i. Bocskay úgy nyilatkozott, hogy *„eleget koptatta a prágai kövegetet és tudja, hogy a koronákat hol tartják, hol őrzik!***)*

Bocskay azonban alapjában nem volt forradalmi természet és olyan könnyelmű sem volt, hogy a sikerétől elragadtassa magát. Prága bevételét, a Habsburg-család hatalmának megsemmisítését nehezebbnek tartotta, mint amilyen tényleg lehetett volna.

Ezért az elért sikerekkel megelégedett és a Mátyás főherceg által kezdeményezett béketárgyalásoknak feltételei közlése által utat nyitott.

A bécsi békének négy alapvető pontja van: 1. a

*) Egyik verzió szerint sürgette is a koronát és megkoronázását. (M. T. A. másolatai III. k. 36. l.) Koronázásáról *Bethlen Farkas* i. m. 345—346. l. *Mikó*: Erdélyi Tört. Ad. III. k. 65, 94, 95, 70. l.

**) M. H. H. VII. k. 172. és XXIII. k. 44. l.

***) Magyar Országgyűlési Emlékek XI. k. 100 l.

vallásszabadság, 2. a magyar alkotmány és 3. az erdélyi fejedelemség visszaállítása s végül 4. a török béke megkötése, Bocskay közvetítésével.

A béke kétségtelenül orvosolja az elkövetett sérelmeket és biztos alapot nyújt a jövőre; de természetesen csak úgy, ha a magyar nemzetnek van elégséges ereje arra, hogy az uralkodót annak becsületes megtartására is kényszerítse.

E tekintetben Bocskay az örökös tartományok garanciájában és az erdélyi fejedelemségben látta a legfőbb biztosítékot: de nem tett le arról a reményről sem, hogy az erdélyi fejedelemségből a nemzeti királyságot kifejlessze. Báthory István példája lebeg előtte; ő is úgy képzeli tehát, hogy a lengyel királyságon át vezet az út a magyar királysághoz.

Ebben is támogatóra talál a portában. Midőn Basta a lengyeleket a törökök és magyarok ellen izgatta, a tatár khán betört Lengyelországba, a lengyel sereget megverte s a lengyel királynak megüzente, hogy most ennyivel elégedjék meg és ezután *a magyar királynak* (Bocskay) szolgáljon. A lengyel elégedetlenek királyuk ellen szövetkezni akartak vele, királlyá választását ígérték, de ő ezt visszautasította, mert az egész nép akaratából akart király lenni, még pedig a törvényes király halála után. Ezért Zsigmond királlyal baráti összekötést tart fenn és segíti őt. A meghitt viszonyra mutat az, hogy a kassai gyűlésen megjelentek a lengyel király követei és Bocskay, betegsége alatt is a lengyel királytól kért orvost.

Hogy a bécsi békét a magyar nemzetre nézve átmenetnek tartotta, hogy a nemzeti királyság közeli

elérését remélte, azt végrendelete is bizonyítja, melyben első sorban azt hangsúlyozza, hogy mindaddig, amíg a magyar korona és királyság „nálunknál erősebb nemzetnél, a németnél lészen“ az erdélyi fejedelemséget az ellenséges szándékok ellensúlyozására feltétlenül fenn kell tartani. „Ha pedig Isten azt adná, hogy a magyar korona Magyarországon *magyar kézhez kerülne*“, akkor Erdélynek ismét egyesülnie kell Magyarországgal. Szeretné, ha ezt Erdély és Magyarország minél erősebb szerződésbe foglalná.

Épen e szövetség és a magyar korona megszerzésének biztosítása okából végrendeletében erdélyi fejedelemnek fogadott fiát, a nagy birtokú, tekintélyes magyar főurat, *Homonnay Bálintot* ajánlja.

A török császártól kapott koronát az ország tárházába rendeli elhelyezni, hogy az maradjon fejedelemről fejedelemre. Minthogy nem gondolt arra, hogy az erdélyiek végrendeletét nem veszik tekintetbe, a koronát Homonnay Bálint kezénél hagyta és az ő halála után szerezte meg Mátyás királynak, gróf Thurzó György nádor.*)

Az erdélyiek nagy bünt követtek el, midőn Boeskey azon jogát, hogy utódját kijelölhesse, nem ismerték el.

*) Van t. i. olyan vélemény is, hogy a koronát a bécsi béke után átadta Rudolfnak. (Mikó i. m. III. k. 69. l.) de ez nem felel meg a valóságnak. *Olv. Gróf Thurzó György levelei* nejéhez LXIV. l. és *Rozsnyai Dávid: Tört. maradványai* (M. H. H. VIII. k. 106. l.)... „melyek midőn egy erős várban (Sólyomkő) Magyarországon tartatnának, a német király reá hadat küldvén és megszállatván. Azon várból a megirt hatalmas császártól ajándékozott királyi requisitumokat ugyan hatalmas császár injuriájára és despectusára felrakatá, elviteté és a mohamedanusok gyalázatjára egyik maga német tárházában úgy mint egy örökös rabságba vetteté.“

Pedig az erdélyi fejedelemséget ő keltette életre és neki köszönhették, hogy ismét libera electióról beszélhettek.

A választásnál Homonnay Bálint nevén kívül Báthory Zsigmond, Báthory Gábor és Rákóczi Zsigmond nevét emlegették és megválasztották

Rákóczi Zsigmondot

részben azért, mert mint Bocskay erdélyi helytartójának, a hatalom úgy is a kezében volt és úgy gondolták, hogy választásával vejét, Homonnay Bálintot is megnyugtadják.

A fiatal *Homonnay* Bálint mérsékelt magatartásával igazolta azt a nagy dicséretet, mellyel Bocskay róla végrendeletében megemlékezett. Pedig volt alkalma arra, hogy a hatalom után kezét nyújtson. Nemcsak Bocskay végrendelete jogosította volna fel, hanem a török kívánsága és a közhangulat is.

Bocskay halála után török követek keresték fel; a koronához zászlót, szablyát, botot, lovakat, kaftánokat hoztak, úgy járultak eléje, *mint magyar király elé*, felséges névvel illették.

Megmozdultak azok is, kik a bécsi béke féleredményével nem voltak megelégedve, akik a Habsburgokkal végleg le akartak számolni. E párthoz tartozott a nép többsége, a felvidéki urak és a hajdúk. Már a korponai gyűlésen és később is Bocskaynak egész tekintélyével kellett fellépnie, hogy e pártot a békének megnyerje; most azt hiszik, hogy a fiatal Homonnay kihasználja a Habsburg-család belső meghasonlását és kivívja a magyar nemzet teljes szabadságát. Ezért e párt a portával is érintkezésbe lépve Homonnayt kikiáltotta *magyar királynak*. Vezérük Nagy András, levélben is

értesítette erről, hangsúlyozva, hogy *Magyarország csak magyar embert ismerhet el urának* és az élő Istenre kéri, hogy álljon élükre.

Homonnay azonban az ország alig visszanyert békéjét belső háborúval nem akarta feldúlni. Még abba is belenyugodott, hogy apósa lemondása után

Báthory Gábor

választatott Erdély fejedelmévé. „Az utolsó Báthory“ a választás sikerét hathatós diplomáciai tárgyalásokkal biztosította. Ezzel érte el, hogy a német és török is elismerte, a vajdák pedig hűségesküt tettek neki.

Fiatal, tetterős ember volt, aki minden akadályon átgázolva tört magasröptű céljai felé; az eszközöket is világos látással választotta meg.

Az volt a célja, hogy a Habsburg-család belső meghasonlását felhasználva, megvalósítja Bocskay politikai végrendeletét: uralma alatt egyesíti Erdélyt és Magyarországot.

Erre egyik eszköznek a porta megnyerését, másiknak Erdély lelki egységét, harmadiknak a vajdaságok meghódítását és negyediknek a lengyel királyság megszerzését tartotta.

A portán hatalmas pártfogókat szerzett és onnan sok biztosítást is kapott. „Nagyobb állapotot ígértek a Bocskay delgánál“ a nagyvezér biztatta: *még koronát küld neki*. A porta kegyét különösen azzal nyerte meg, hogy a Homonnay által elutasított háborús-párt és a hajdúk élére állott, akik nemcsak elősegítették fejedelmé választását, hanem érdekében a portához is követeket küldöttek.

A második eszköz, Erdély lelki egységének helyreállítása, már nehezebben ment. Báthoryt nyilatkozatai és cselekedetei nem mutatják vallásos embernek, sőt politikai eszközként kezelte saját vallásos meggyőződését is, de épen politikai céljai érdekében szükségesnek tartotta, hogy a r. katolikus egyházat kiírta és uralkodó vallássá a reformátust tegye. Erre készítették a mult idők tapasztalatai és azon nem is alaptalannak bizonyult feltevés, hogy a Habsburgok és erdélyi katolikusok politikai összeköttetést tartanak fenn. Ugyancsak érintkezés volt a Habsburgok és szászok között is, a faji rokonszenv alapján. Úgy a katolikusokat, mint a szászokat minden befolyásuktól megfosztani, elerőtleníteni, veszélytelen elemmé súlyeszteni egész logikus törekvése volt, midőn épen a Habsburgokat akarta megfosztani a magyar tróntól. Kíméletlen erélyével mindkét elemet összeesküvésbe kergette, aminek azért örült, mert így volt oka arra, hogy a katolikus vallás szabadgyakorlatát és a szászok privilégiumait hatályon kívül helyezesse; sőt elfoglalta Nagyszebent és a befolyásos patriciusok kiűzése vagy bebörtönzése után fejedelmi székhelyévé tette. Szüksége volt erre, mert a vajdaságokat szorosabban Erdélyhez kívánta csatolni, ezért kellett a központi fekvésű Szebenbe helyezni székhelyét. Ez a törekvése sikerülván, felvette az „Oláhország fejedelme“ címet is.

Azt is elérte, hogy a lengyel dissidensek királynak jelölték.

A magyar rendekkel is összeköttetést tart fenn. Kibékült, sőt szövetséget kötött Homonnay Bálinttal. Mint-hogy nem volt valószínű, hogy a porta a magyar király-

ságot és erdélyi fejedelemséget egy kézben hagyja, őt az erdélyi fejedelemség elnyerésével bízta. Hasonlóképpen szövetséget kötött a felsőmagyarországi protestánsokkal, akik Mátyás uralkodásával is elégedetlenek voltak: e szövetség után bevezetésül egyelőre Tokajig követelte Magyarországot.

Minthogy ezen követelése háborút jelentett, a porta segítségét kérte, ígérve azt, hogy ha a vajdák alája rendeltetnek és a magyarországi pasák segítik, visszaállítja Bocskay idejét és elfoglalja Magyarországot Pozsonyig. Nagy sereggel be is tört Magyarországra és kísérletet tett arra, hogy a koronát a pozsonyi várból meglepetéssel megszerezze, azonban ezt az örök ébersége meg-
hiúsította.

Nem a Habsburgok világhatalma, hanem önmaga buktatta meg önmagát. A nagy tervekhez méltó érzéssel választotta meg az eszközöket és következetes volt a kivitelben is. Még a katolikusok és szászok elleni indokolt, de mégis elhibázott kegyetlensége miatt támadt zivatart is épen úgy kiállotta volna, mint a Forgách támadását; de volt két jellembeli hibája: a borban és szerelemben nem ismert határt. Ha részeg volt, megbántotta legkiválóbb híveit és kibeszélte legtitkosabb terveit is, amivel ellenségeit jóelőre védekezésre készítette; szerelmi vágya, „latarsága“ pedig nem kímélte alattvalói családi szentélyét se. Aki szemet hunyt gyalázatán, az uralkodhatott; aki sérelmét komolyan vette, sőt aki az egyre mélyebbre süllyedő zsarnokot figyelmeztetni merte, az nem csak kegyvesztett lett, hanem élete sem volt biztonságban.

Zsarnoksága miatt felfakadt belső bajok miatt nem

tudott Mátyás ellen elégséges erőt kifejteni: úgy, hogy kénytelen volt vele a török ellenére békét kötni. Hogy a török ezt a békét gyanusnak találja, arról ellenségei: a portához menekült erdélyi urak és különösen *Bethlen Gábor* gondoskodott.

A porta mindig ellensége volt az esztelen zsarnokságnak, „A bolondos királyt“ tehát, aki nagyravágyása miatt mindenkit ellenségévé tett, elejtette; *Bethlen Gábor, mint fejedelemjelölt, török segélyhadakkal tért vissza*. A polgárháborút Báthory gyáva megszaladása és meggyilkolása akadályozta meg.

„Nem hogy az ő akaratja szerint és igyekezeti szerint lengyel vagy magyar királyságra juthatott volna, ... de végre az szegény Erdélyországnak is szörnyen meg kelle miatta romlani és úgy kelle elveszni ő magának is“, — írja utolsó portai követe, Borsos Tamás.

Az erkölcstelen erőszakos ember halálában diadalmaskodik az erkölcsi világrend; de Báthory Gáborral sok rátermettség és kiváló jellemvonás is szállott sírba. Uralkodása alatt élesen domborodik ki az erdélyi nemzeti fejedelemség hivatása. Az ő erőszakossága sülyesztette lényegtelenségbe az erdélyi katolikusoknak és szászoknak e hivatással ellenkező törekvéseit. Uralkodásától kezdve Erdély jellegzetesen református és magyar állam.

Ezen alapvető vonások diadalmasan nyilatkoznak meg

Bethlen Gábor

uralkodása alatt.

Bethlen Erdély legnagyobb fejedelme. Ha a történelem nagynak nevezi azokat, kikben kiváló jellem-

vonások mellett megkristályosodnak a kor törekvései, eszméi, őt méltán tekinthetjük a történelem egyik legnagyobb alakjának, mert nemcsak első harcosa kora aktív eszméjének, hanem legkövetkezetesebb képviselője szerencsétlen népe rejtett vágyainak, évszázadok titkos törekvéseinek.

A sors embere. Korán jutott gyámoltalan árvaságra. Iskolai nevelésben alig részesült. Abban a korban, midőn szerencsésebb gyermekek tanulhatnak, neki idegen környezetben kellett küzdenie a rideg étellel, sőt nyílt haretéren az ellenséggel. Nyugodalmat nem ismerhet. Gyermekkorától abban a táborban látjuk, amely Erdély hagyományos politikájának visszaállításáért küzd. Küzdött vagy bujdosott hazája és vallása szeretetért. Mennyire megedződött, mennyire kitünt bujdosó társai között, az mutatja, hogy bujdosó társai fejedelmüknek választották.

Mikor ő Bocskaynak ajánlotta a fejedelemséget és Lippa alá jött, hogy közelebbről figyelhesse vagy irányíthassa az eseményeket, Görösi Mehmet pasával, kit sok jó magyar „apánk“ névvel tisztelt, elbeszélgetett a világ sorsáról. Abban a pillanatban volt a magyarság a legmélyebb süllyedésben: Erdélyben Basta, Magyarországon Belgiojoso volt az úr. A török jobban bízott a magyarság és szomorú utitársa jövőjében; annyira elragadta a képzelet, hogy megjövendölte: „hogy ha mű egymásnak igazak leszünk s egyetértünk“, — megteszi őt a magyarok királyának.

Heldvilágos éjjel sok ábrándkép születik. A szomorú bujdosó dehogy vette komolyan ezt a jóslatot!

Pedig komoly valósággá vált, mert a szomorú buj-

dosóból nemsokára Erdély fejedelme és Magyarország választott királya lett.

Nem olyan választott király, akít a véletlen dob fel, hanem aki egyenesen azzal a céllal vont kardot, hogy győzelmének ára Mátyás birodalma: a magyar és cseh korona lesz.

Erejét egy, az uralkodás csodás művészetével megszilárdított kis országból és egy diadalmas eszméből meríti. A kis ország lelkes készséggel bocsátja rendelkezésére életét és véré, — a diadalmas eszme pedig, „kit Istentől kíván egész Európa“, a kis ország vágyait a nemzetközi politika szárnyaira emeli, mert Európa is, (az angol király szavai szerint), a reakeiós Habsburgok hatalmának megtörését kívánja.

Bethlen Gábort a magyar urak és csehek hívták; neki a magyar koronát ígérték. Ígérték oly erős esküvéssel, milyent ő ki sem tudott volna gondolni. A csehek is, körülírva ugyan, de a cseh királyságot ajánlották.

El is érte azt, hogy első hadjárata alatt néhány vár kivételével, az egész országot meghódította. Elérte azt, hogy sok magyar főúr, közöttük a nádor is, hűség esküt tett neki. Elérte azt, hogy az ország féltett kincsét, a szent koronát hatalmába kerítette. Elérte azt, hogy egy formailag is törvényes magyar országgyűlés Magyarország királyává választotta.

Bethlen, miként óhajtott, el is fogadta a választást, azonban koronázását egyelőre elhalasztotta, mert nem akarta, hogy a koronázás a hadi helyzet kedvezőtlen váltczása esetén elzárja őt a békétől. Mindenekelőtt a törökkel akarta viszonyát úgy rendezni, hogy a

török az ő királysága ügyét magáévá tévén, őt királyságában meg is védelmezze.

E törekvése nagy nehézségbe ütközik: a török is ravaszkodik, ő is. A törökök álláspontja az lenne, hogy Bethlen választassa és koronáztassa magát magyar királynak; neki ugyanis a magyar királlyal frigye van „és míg Magyarországon más koronás király nem lesz, addig Ferdinandustól a frigyet el nem veszik.“ A nagyvezér még „a flandriai és angliai oratorokat“ is kérte: „hassanak arra, hogy Bethlen az ország választását meg ne vesse, a királyságot felvegye.“ Bethlen viszont azon az állásponton van, hogy a török nem Ferdinándussal, hanem Magyarországgal kötött békét és miután az egész Magyarország hozzá csatlakozott, a béke megszegése nélkül segítheti őt és adhat részére adhnamét.

Mire ez a kérdés Bethlen kívánsága szerint megoldást nyert, a harctéri helyzet a csehek legyőzése miatt megromlik. Bethlen nem esik ugyan kétségbe, de magyar hívei árulása megfosztja a döntő győzelem reményétől.

Ez az oka, hogy a besztercei királyválasztás után sem koronáztatta meg magát, sőt béketárgyalásokba bocsátkozott.

Önérzetét mélyen sértette az, hogy le kell mondania a királyi címről és ki kell szolgáltatnia a koronát, akkor, mikor a koronázásra már megtett minden előkészületet, „melyet oly könnyen vihettünk volna véghez, mint egy falat kenyeret megehetünk.“

A béketárgyalások alatt gyakran keseredik el azon gondolatra, hogy gyalázatjára le kell mondania, de az ország jólétét, a magyar nemzet megmaradását nem

akarja kockáztatni. A lelkiismereti szabadság és alkotmány biztosítása mellett még arról is lemond, hogy ő legyen Magyarország kormányzója, amit jövőendő királysága előkészítésére alkalmasnak gondolt.

Be kellett egyelőre érnie annyival, hogy koronázási díszbe öltözött és a koronát fejére tette. „Immár légyen hála az Istennek, ezt kerestem; megtaláltam és nem mondhatom, hogy a magyar királyi korona fejemben nem volt.“

Lemondása azonban, melyet a történetírók oly könnyűnek tüntetnek fel, — a nikolsburgi béke után is, — sok álmatlan éjszakát okozott neki. Nemesak a nagyravágyás bántotta, hanem a magyar nemzet érdeke, Szapolyay János király politikai hagyománya is.

Hányszor fakad ki a magyar árulók ellen, kik őt félelemből cserbenhagyták, fősvénységükben nem támogatták. Második hadjáratát is azzal indokolja, hogy bosszút akar állani az áruló magyar urakon és azokon, akik őt megsértették.

Pedig e hadjáratnak is a célja a magyar királyság megszerzése, vagy legalább is annak kikényszerítése volt, hogy a kihalás előtt álló Habsburg-családból feleséget szerezzen; harmadik hadjáratára pedig kimondottan azért kér engedélyt a portától, hogy a császárt Németországba visszaszorítsa, magát ismét királynak választassa és megkoronáztassa.

Erről nem beszél oly nyíltan, mint első hadjárata alkalmával, de a budai pasa nyílt levele elárulja célját. Ebben elmondja Bethlen királyválasztásának történetét és cserbenhagyása miatt lemondását. A királyválasztás engedélyezését és védelmét a szultántól kérték. Most

tehát őt a szultán azért küldte, hogy az ország karai és rendei adjanak számot arról, hogy miért semmisítették meg a választást és legyen gondjuk arra, hogy az érvényben maradjon.

De hasztalan: a magyar főurak irigységéből, gögből nem tudnak magyar embert királyuknak elismerni és a hosszas szolgaság a tömegeből is annyira kiölte a szabadság vágyát, hogy Bethlen törekvéseit megérteni és azért áldozatot hozni nem képesek.

Bethlennek be kellett látnia, hogy emiatt magyar erővel nem lehet kivívni a magyar szabadságot, a török nagyobb támogatását pedig éppen a magyar szabadság veszedelme miatt nem akarta igénybe venni.

Tehát kerülő úton próbálkozik: egy dák királyság megalapítása és a lengyel királyság megszerzése felé fordul, hogy ezeket állítsa a magyar nemzeti cél szolgálatába, de a végrehajtásban a halál megakadályozta.

Bethlen életének nagy részét harctéren töltötte. A világtörténelem egyik legkiválóbb hadvezéri talentuma volt, ezt az erejét érezvén, nem is riadt vissza attól, hogy a magyar nemzet évszázados fájó sérelmét karddal orvosolja. De felhasználta ezen kívül a diplomácia minden eszközét és a nemzeti cél szolgálatába új tényező gyanánt fejleszteni kezdte a *nemzeti kulturát* is.

Ő a magyar történelem egyik legtökéletesebb alakja, nemcsak kiváló tehetsége miatt, hanem azért, mert egész életét egyetlen célnak szentelte és ezt a szent célt — bár a körülmények szerint változó, mindig jól megválasztott eszközökkel — mindig következetesen szolgálta. Az egész magyar nemzetért élt s az egész ma-

gyar nemzetén mult, hogy csak az őt megértő, híven követő Erdélyt tudta felemelni.

Özvegyének rövid, gyászos uralkodása után

I. Rákóczi György

lett Erdély fejedelme. Ő mint buzgó református magyar főúr, kitartó híve volt Bethlen Gábornak és mégis méltatlan utóda lett.

Minthogy az ő uralkodása alatt általában a béke áldásait élvezte Erdély, mely alatt a Bethlen Gábor által elültetett palánták gyümölcsöt teremtek, a Bethlen Gábor által céltudatosan nevelt ifjúság férfiúvá edződött és híven szolgálta hazáját, — a rövidlátó utókor sok érdemetlen dicsérettel halmozta el, nevéhez fűzte azt a virágzást, mely Bethlen munkájának eredménye.

A való tény az, hogy ő, mint a romlott magyarországi légkörben nevelkedett ember, az erdélyi ideálisabb légkörbe beilleszkedni nem tud, az erdélyi történelmi hagyományokat megérteni, ápolni nem képes.

Két kiváló jellemvonása van: ragaszkodása hitéhez és érzéke a gazdasági élet iránt; ez utóbbi azonban hovatovább fősვნységgé aljasodik, mely éket ver közéje és alattvalói közé, — és megakadályozza abban, hogy a nemzeti eszméért áldozatot hozzon, Bethlen nagystílű politikáját sokkal kedvezőbb körülmények kihasználásával folytassa és diadalra juttassa.

A fősვნy ember azt hiszi, hogy a pénz kormányozza a világot, pénzzel minden elérhető. Ha önmagának nem is, de fiainak nagy jövőt akart előkészíteni, azért még nemtelen eszközökkel is gyűjti a pénzt és

szállíttatja ki Erdélyből. Fősvénységének ezek áldozatul Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései is.

Bethlen Gábor jó fundamentummal tudott beavatkozni a harmincéves háború első, szerencsétlen szakába; Rákóczi akkor sem kíván beavatkozni a háborúba, mikor a Habsburg-ellenes szövetség komoly akcióba lépett és nagy sikereket tudott felmutatni. Ez választja el legélesebben őt Bethlen rajongó híveitől! Mikor végre az erdélyiek kívánsága s a régi szövetségesek sürgetése folytán kész fegyvert fogni, akkor sem a cél köti le, hanem inkább az ügy üzleti oldala lebeg előtte: mit fizetnek beavatkozásáért? És kíván oly összeget és annyi biztosítékot, amennyit támogatása a szövetségeseknek nem érhetett.

Az igaz, hogy mikor látja a közeli győzelmet, sokat lealkuszik követeléséből és a megegyezés szerint fegyvert fog „a hit védelmére.“ Az egyesség alkalmas arra, hogy ne csak a hitet védelmezze, hanem a magyar trónt is megnyissa Rákóczi előtt, amit ő nagyobb áldozat és kockázat nélkül természetesen szívesen fogadott volna, ámde saját hibájából a háború befejezéséig nem tarthat ki a szövetségi hűségben, hanem külön békét kénytelen kötni.

Fősvény ember nemcsak azt tartja, hogy pénzzel minden elérhető, hanem abba a hibába csik, hogy pénz-áldozattól akkor is visszariad, mikor a sikert csak áldozattal lehet biztosítani.

Ha az erdélyi fejedelmek fontosabb külpolitikai lépést akartak tenni, meg kellett nyerniök a porta engedélyét; ehhez pedig csak a befolyásos pasák és nagyvezér megvesztegetésén át vezetett az út. „Az török

nemzetség olyan, hogy az szerencse után igen jár, az adomért igen elhajul“, — írja jellemzően egyik portai követ. Rákóczi azonban bizonyos beteges tünetekből arra következtet, hogy a török hatalma lehanyatlott, többször megsérti a portát és a mit még rosszabb néven vesznek, nemcsak a szokásos ajándékokkal fösvénykedett, hanem a csekély adó fizetésében is késedelmeskedett. Bár szövetséges társait a török ajándék címén is megadóztatta, mégis csak ígéreteket tett, ha a háborúra az engedélyt megkapja és ígéreteit nem tartotta meg. Ez tulajdonképen az oka annak, hogy a harmincéves háború befejezéséig nem tarthatott ki, hogy hadisikereit sem aknázhatta ki, mert a porta visszaparancsolta. Hét vármegyét mégis megszerzett Erdélynek, ami lényeges, értékes alap a jövő terjeszkedésre. De mennyit változott volna Erdély nemzetközi helyzete, ha a harmincéves háború befejezése után résztvehetett volna a béketárgyalásokon, hol Európa új térképét készítették!?

Halála előtt még megcsillan előtte az a lehetőség, hogy a lengyel trónra juthat, — és azzal a meggyőződéssel hal meg, hogy gazdag kincstára felhasználásával egyik fia előtt a magyar, másik előtt a lengyel trón nyílik meg.

II. Rákóczi György

kétségtelenül kiválóbb, uralkodásra termettebb ember atyjánál: neki az erdélyi szellembe való beilleszkedéssel sem kell küzödni, mert e szellemben nőtt fel. Atyja előkészítette a korlátlan fejedelmi hatalmat, teli kincstárt hagyott hátra, — és a harmincéves háború sikerei folytán önértékben növekedett protestánsok az egész

Habsburg-birodalomban, sőt Lengyelországban is őt tekintik vezérüknek és még a r. kath. magyar főurak többsége is benne látják a jövő magyar királyt. Egykorú források szerint „a magyarok saját nemzetből való, saját nyelvű és erkölcsű főt akarnak;“ maga a nagy Zrinyi Miklós is azért imádkozik: „Az Isten engedje, hogy Erdély által virradjon Magyarországra!“ Báthory István óta az erdélyi fejedelemségből kisarjadó magyar nemzeti királyság eszméje sohasem volt annyira előkészítve, mint most.

Általában nyíltan beszélnek arról, maga a császár is, hogy Rákóczi fejedelem a lengyel és magyar királyságra vágyik; értesítik erről a pápát is. Ebből ő maga sem csinál titkot. A svéd követnek panaszkodván a császár ellen, ki a békességet megszegte, egy jövő háború eshetőségével kapcsolatban úgy nyilatkozik, „hogy ő akkor nem elégszik meg 2 vagy 7 vármegyével, mint az atyja“.

Minthogy a nemzeti eszme oly nagy tért hódított a Habsburgokat uraló magyar területeken, elégséges lenne a cél elérésére a török bizalmának megnyerése. Ez kezdetben sikerül is. Atyja halála után beküldi a felemelt adót, ajándékokkal sem fukarkodik. A szultán meg is mondta, hogy ha a császár ellen háborút indít, Rákóczi lesz a generalissimus és minden terület, melyet elfoglal, Erdélyhez fog tartozni, ami eszköz arra, hogy az egész Magyarország Erdélyhez csatlakozzék.

Azonban nemsokára letér erről a jó útról; mintha utolérte volna atyja betegsége; ő sem akarja „hízlalni“ a törököt. A nyugodt várakozás helyett a lengyel királyság megszerzésével akarja siettetni a dolgot.

Az adatok ismeretében megfoghatatlan talány az ő lengyelországi vállalkozása. A szorongatott lengyelek a jövőre az *egész* Lengyelország trónját ajánlják neki, illetőleg fiának; — és ő mégis a svéd királlyal egyezik meg Lengyelország *egy részének* megszerzése reményében. Azon ország és nép esküdt ellenségeivel szövetkezik, melynek uralkodója akar lenni. Már ebben az erkölesi fogyatékoság mellett nagy politikai hibát láthatunk és még súlyosabb a hiba, ha lengyelországi vállalkozását a török és német császár szempontjából nézzük.

A töröknél a vajdaságokkal szemben követett politikája és fősvénysége miatt már előbb elrontotta dolgát; a svéd-lengyel háborúban pedig a porta egyenesen a lengyelek pártján van, mert nem barátja a hirtelen felcseperedett Svédországnak. Még azt is rossz néven veszik, amire portai követei figyelmeztetik is, hogy a svéddekkel tárgyalásba bocsátkozott; ha már beavatkozik, szívesebben vennék, hogy a lengyeleket segítené! Hasonló figyelmeztetést kap a német császár és magyar király részéről is!

De mind hasztalan. A harmincéves háborúban győztes Svédország dicsősége megbabonázza: protestáns érdeket lát abban, hogy a ligával tartó, búzgó Lengyelországot a két protestáns hatalom megszerezze és felossza. Hogy fia kockázat nélkül elérhesse a lengyel királyságot, annak ára lenne: fia áttérése; Lengyelország meghódítása pedig azt jelentené, hogy a protestantizmus végleg diadalt arat Közép-Európában!

Ez a nagy cél annyira megragadja, hogy a nehézségeket többé józanul mérlegelni nem képes és elindul végzetes hadjáratára, melynek vége egy szörnyű vere-

ség és Erdély bukása. Növeli a szerencsétlenség súlyát az, hogy a változhatatlanba belenyugodni, a fejedelemségtől megválni nem képes.

Ezzel elbukott a nemzeti királyság visszaállításának lehetősége is; sőt Erdély rohamos hanyatlása a Habsburgokat a magyar alkotmány, a magyar érdekek eminens megsértésére ragadja. Ez azonban a magyar főurakat, tulnyomóan katolikusokat, ösztönöz arra, hogy a magyar szabadságért, a magyar nemzeti királyság visszaállításáért szövetségre lépjenek.

II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata után siker esetén, Magyarország felszabadítása következett volna. Erre elő voltak készítve a Rákócziakkal rokonszenvező magyar főurak; erre céloz Kemény János azon ködös megjegyzése is, hogy mi a célja a lengyel háborúnak, még az ingének sem mondaná meg!

Rákóczi bukása után éppen ezért sarjadt ki a Wesselényi-féle összeesküvés, melynek célja a Habsburgokkal való végleges szakítás, a nemzeti királyság visszaállítása volt. És az összeesküvés felfedezése után a visszariasztó, szörnyű megtorlás elől menekülő magyar bujdosók **Apafi Mihály** fejedelemnek ajánlják fel a magyar királyságot és Teleki Mihálynak a nádorságot.

Egy emberöltő alatt milyen változás állott be a magyarság szellemében! Még Bethlen Gábor idejében, sőt I. Rákóczi György alatt is kevés híve volt a nemzeti királyságnak, még politikai kérdésekben is vallás szerint oszolnak meg az emberek. — Még akkor az erdélyi fejedelmek magasztos törekvését, az utolsó nemzeti király hagyományát nem értik meg, azért áldozatot hozni nem képesek a magyar testvérek; most éppen

a magyarországi nemesség akarja az eszme felkarolásával új életre kelteni, tette serkenteni az elgyöngült Erdélyt!

A derék *Apafi Mihály* óvatos, de mégis céltudatos politikáját *Thököly Imre* ambíciója miatt nem koronáztatja siker, így a nemzeti királyság helyett egy újabb fejedelemség született. A két fejedelemség területe körülbelül a *Böcskay-féle* fejedelemségnek felelt meg, de mindkettőt hamar elsöpörte a török birodalom bomlása. *Apafi Mihályt* apró személyi gyarlóságai után általában kedvezőtlenül ítélte meg történelmünk. Bár a kedvezőtlen idők nagy megpróbáltatásai között nagy politikai eredményeket nem érhetett el, de buzgó harcosa volt a nemzeti eszmének, törekedett a nemzeti királyság megalapítására és a török világhatalom bukása után a diplomácia minden eszközével harcolt a német hatalom polyp karjainak szorítása ellen; szívesebben látta volna Erdélyt akár a francia, akár a lengyel király uralma alatt, mert az önálló Erdély záloga maradt volna az önálló Magyarországnak. Helyes irányú, önzetlen politikáját a magyar kultúráért hozott áldozataival egészítette ki és nem rajta mult, hogy törekvéseinek sikertelensége után ő zárta be az erdélyi fejedelmek díszes sorát. A nemzeti királyság, mint a multból visszajáró kísértet, még **II. Rákóczi Ferenc** felkelése alatt jelent meg, midőn a bujdosásba beleunt „öreg fejedelem“, *Thököly Imre*, szerelmes fiától az erdélyi fejedelemséget kéri. „És a mennyiben Isten ő kegyelmét mind egészséggel, s mind ifjúsággal megáldotta, *egy magyarországi korona forogván kezén*, ennek a játéknak ő kegyelme lévén

munkása, én Erdélyből segítője lehetnék. Kire Isten segítse is, hogy Magyarországot régi virágzására juttathassa!”

Miként Apafi, Rákóczi is gyöngének bizonyult a nemzeti királyság kivívására; ő is a lengyel, a francia király, vagy valamelyik német herceg trónra emelésével kívánta biztosítani az ország önállóságát és nemzetünk jobb jövőjét és midőn e törekvését siker nem koronázta, legalább külföldi hatalmak garanciájában és az erdélyi fejedelemség visszaállításában kereste nemzeti jogaink biztosítását.

*

II. Rákóczi Ferenc fényes sikerekben gazdag, erkölcsileg felemelő felkelése lett záróköve a Szapolyay János örökségéért vívott hosszú harcnak. E harcban az erdélyi fejedelemség elbukott, de küzdelve még sem volt meddő. Erdély védte meg a magyar szabadságot, a magyar alkotmány épségét, Erdély tartotta ébren a nemzeti érzést, Erdély éltette a magyar kulturát és Isten kiszámíthatatlan akarata szerint élt addig, míg a magyarság két hatalmas ellensége: a német és török császárság fenyegette nemzetünk létét. Meg tudta akadályozni ésszel és fegyverrel, hogy akár egyik, akár a másik a magyarságot elpusztítsa, küzdelveivel hozzájárult mindkettő gyöngítéséhez és mindkettő el is gyöngült annyira, hogy az erdélyi fejedelemség kimulta után már egyik sem lehetett veszedelmes a magyar nemzet létére.

És mindezt köszönhetjük annak az államnak, mely

sem fajilag, sem a vallás szempontjából soha egységes nem volt.

A szabadság és hazaszeretet forrasztotta össze a kis állam lakóit, — ez hat és művel csodát Erdély történetében!

És most, Erdély elvesztése után, midőn a csodás ország szabadságra született lakói idegen iga alatt nyögnek, midőn a múlt kölcsöne alapján megmentésüket a magyar testvértől várják, nem árt Erdély érdemeit nyilvántartani, a magyar szabadságért hozott áldozatait, érdemeit minél szélesebb körben, minél gyakrabban emlegetni.

„Ha megtartjuk Erdélyt és elveszítjük Magyarországot, ezt könnyen visszaszerezhetjük, de viszont, ha elveszítjük Erdélyt és megtartjuk Magyarországot, ez nem lesz elégséges Erdély visszaszerzésére!“

Mily végtelen fájdalommal markolt szívembe Szapolyay János király e mondása, midőn Erdély megszállása idején először olvastam!

A fájdalmat Erdély elvesztéséért nem enyhítheti semmi, de azt a komor kétségbeesést, melyet János király jóslatként hangzó szavai okoztak, néhány év tépelődése enyhítette.

Hiszen Erdély nem szerezte vissza, csak megmentette Magyarországot, — tehát a jóslat első fele nem vált be szó szerint; talán, — sőt talán nélkül, feltétlenül hisszük, hogy a jóslat másik fele sem válik valóra, ha az erdélyi példa hat, ha az erdélyiek lelke a Nagymagyaralföldre költözik, ha a magyarság szíve a testvérekért, a testvérek szabadságáért kezd dobogni.

Szeretném minden magyar ember lelkébe vésni, vérebe ömlesztetni, ellenállhatatlan hatalomként egész valóján uralkodóvá tenni az erdélyi fejedelemség szent hagyományait akkor, amikor reánk, erdélyiekre nézve, Erdély könnyfacsaró szomorú emlék, — és az egész magyarságra nézve a legszentebb tartozás!

TARTALOM:

	Lap
Előszó	3
I. FEJEZET.	
Az erdélyi fejedelemség megalakulása	7
Erdély világpolitikai helyzete	10
Erdély és a porta	19
II. FEJEZET.	
Közállapotok. A fejedelmi hatalom	26
Alkotmány	27
Választási feltételek	30
A fejedelmi cím	31
Fejedelmi tanács	32
Országgyűlések	34
Igazságszolgáltatás	38
Pénzügy	40
Hadügy	40
Szellemi művelődés	52
III. FEJEZET.	
Az erdélyi fejedelmek nemzeti politikája	57
János Zsigmond	58
Báthory István és Kristóf	66
Báthory Zsigmond	70
Bocskay István	79
Rákóczi Zsigmond	86
Báthory Gábor	87
Bethlen Gábor	90
I. Rákóczi György	96
II. Rákóczi György	98
Apafi Mihály	101
II. Rákóczi Ferenc	102

DEBRECENI EGYETEM KÖNYVTÁR

Lelt.

16.079-1866